

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief

Dubelaar, M.J.

Citation

Dubelaar, M. J. (2014, February 6). *Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief*. Meijers-reeks. Kluwer, Deventer. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23625>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23625>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23625> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Dubelaar, M.J.

Title: Betrouwbaar getuigenbewijs : totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief

Issue Date: 2014-02-06

11 | Totstandkoming van getuigenverklaringen in het Nederlandse strafproces

11.1 INLEIDING

Voor de vaststelling van de feiten in het strafproces is een zorgvuldig en adequaat verhoor van groot belang. De verklaringen die de rechter voor zijn beslissing gebruikt, worden immers in belangrijke mate tijdens het verhoor gevormd. Het doel van een verhoor is te achterhalen wat werkelijk is gebeurd. Dat dit niet eenvoudig is, blijkt reeds uit het vijfde hoofdstuk, dat betrekking heeft op de totstandkoming van getuigenverklaringen. De kenbaarheid van de werkelijkheid is een subjectieve aangelegenheid: de perceptie van de waarnemer wordt sterk gekleurd door het eigen kader waarbij mensen geneigd zijn een zekere ordening aan te brengen in wat zij hebben waargenomen.¹ Ook is het geheugen niet onfeilbaar en kan worden vervormd door informatie van buitenaf. De kwaliteit van de getuigenverklaring is daarmee niet alleen afhankelijk van de waarneming en het geheugen van de getuige, maar in belangrijke mate ook van de bedrevenheid, althans expertise, van de functionaris die het verhoor afneemt en de context waarbinnen dat gebeurt.² De verklaring komt immers zoals in hoofdstuk 5 bleek tot stand in onderlinge interactie waarbij de verhoorder zelf tot op zekere hoogte de verklaring mee opbouwt.³ Aangezien in het Nederlandse strafproces bij de bewijsbeslissing zwaar wordt geleund op getuigenverklaringen die in het vooronderzoek zijn afgelegd, is een deugdelijke vastlegging van die verklaringen van groot belang. Voor het bewijs is het noodzakelijk dat de rechter een zo objectief mogelijk beeld heeft van de inhoud van de verklaring en de wijze waarop de verklaring tot stand is gekomen.

In dit hoofdstuk zal nader worden stilgestaan bij hetgeen in de literatuur bekend is over de wijze waarop het verhoor van getuigen in de verschillende fasen van het strafproces wordt vormgegeven. De nadruk ligt daarbij niet op de juridische regelingen (die zijn in het vorige hoofdstuk besproken), maar op de praktijk en op de systeemvariabelen als factor die de inhoud van af te leggen verklaring beïnvloedt.⁴ Duidelijk zal worden dat in algemene zin weinig bekend is over de kwaliteit van getuigenverhoren afgenomen door

1 Glastra van Loon 1980, p. 124.

2 Jackson 1998, p. 86.

3 Zie ook § 5.3.1.2 e.v.

4 Zie voor duiding van het begrip systeemvariabelen § 5.1.

de politie of de rechter(-commissaris). Ook de zittingsrechter die zich een oordeel moet vormen over de waarheidsgetrouwheid van de getuigenverklaring die tijdens het verhoor bij de politie of rechter-commissaris is afgelegd, heeft maar weinig zicht op het proces van totstandkoming met uitzondering van die gevallen waarin de verklaring auditief of audiovisueel is vastgelegd. Het beperkte zicht is mede het gevolg van de wijze van verslagleggen van het verhoor. In tegenstelling tot de wijze van verhoren is over de wijze van verslagleggen en de processen die daarmee gepaard zijn, wel het nodige bekend. Duidelijk zal worden dat het gebrekkige zicht op de totstandkoming de achilleshiel vormt van de Nederlandse schriftelijke procesvoering. We weten op grond van de rechtspsychologie veel over de valkuilen bij het verhoor, maar weten niet in hoeverre deze zich in de Nederlandse rechtspraktijk manifesteren en wat de kwaliteit is van het verhoor. Over de wijze waarop schriftelijke verklaringen worden opgetekend is daarentegen meer bekend mede in relatie tot de kwaliteit van de verklaring.

Opgemerkt moet nog worden dat in de praktijk de afgelegde verklaring en verklaring zoals die is vastgelegd, dat wil zeggen de schriftelijke verklaring, niet altijd helder worden onderscheiden.⁵ Dit komt doordat schriftelijke product uiteindelijk een dominante rol speelt bij de besluitvorming van de rechter. De verklaring krijgt immers juridisch pas betekenis zodra deze is opgetekend.⁶ Zoals in dit hoofdstuk zal blijken, kan de daadwerkelijk afgelegde verklaring echter niet zonder meer worden vereenzelvigd met de verklaring zoals die op schrift is gesteld.⁷ Het is daarom van belang deze twee 'producten' te onderscheiden.⁸ Juist omdat in Nederland veelal de schriftelijke verklaring voor het bewijs wordt gebruikt, wordt de verslaglegging uitdrukkelijk tot het proces van tot stand komen gerekend.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. Allereerst zal kort worden stilgestaan bij de gang van zaken tijdens het verhoor in de verschillende fasen van het strafproces (§ 11.2) en de gebrekkige controle op het verhoor (§ 11.3). Vervolgens komt de verslaglegging in de verschillende fasen van het strafproces aan bod, waarbij aandacht wordt besteed aan de persoon die de verklaring optekent en de omstandigheden waaronder hij dit doet (§ 11.4). Daarna wordt ingegaan op de vorm waarin de verklaring wordt vastgelegd en het proces van transformatie die de verklaring doormaakt als zij op schrift wordt gesteld

5 Volgens Bockstaele is een verklaring 'eigenlijk een samenvatting van de totale getuigenis in functie van de juridische behoeften, maar verwoord in de eigen bewoordingen van de comparant' (Bockstaele 1995, p. 109-110).

6 Vgl. Duker & Stevens 2009, p. 80. Zie ook Komter die constateert dat in de praktijk geen onderscheid wordt gemaakt tussen de interactie die plaatsvindt tijdens het verhoor en de weergave ervan in het proces-verbaal (Komter 2011, p. 29 en Haket 2007, p. 88).

7 In het normale taalgebruik heeft het begrip 'verklaring' tevens de betekenis van 'een schriftelijk stuk waarin iets verklaard wordt'. Zie *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands* (digitaal geraadpleegd).

8 Zie § 5.3.1.3 over de 'fasen' in de totstandkoming van de verklaring.

(§ 11.5). Hierbij zullen aan de orde komen: de omzetting van dialoog naar monoloog, de mate waarin de eigen woorden van de getuige worden genoteerd en de selectie van informatie ten behoeve van vervolgbeslissingen. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de consequenties die dit proces van transformatie heeft voor de narratieve structuur en de toetsbaarheid van de verklaring, waarbij tevens wordt ingegaan op de gevaren die kleven aan de gangbare wijze van verbaliseren vanuit het perspectief van waarheidsvinding (§ 11.6). Duidelijk zal worden dat aan de gangbare stijl van verbaliseren de nodige haken en ogen zitten in het licht van de waarheidsvinding. In dit verband wordt ook aandacht besteed aan de waarde die door rechter aan het proces-verbaal wordt gehecht (§ 11.7). Tot slot wordt ingegaan op de vraag of er reden is tot aanpassing van de praktijk van verslaglegging en wat dan de meest geëigende vorm van vastlegging zou zijn in het licht van de waarheidsvinding (§ 11.8). Bij de beantwoording van deze vraag wordt mede betrokken datgene wat daarover in andere wetenschappen bekend is.

11.2 VERHOOR IN DE VERSCHILLENDE FASEN VAN HET STRAFPROCES

Getuigen kunnen in verschillende fasen van het strafproces en door uiteenlopende personen worden verhoord. De normering van het verhoor is gekoppeld aan de status van de functionaris die het verhoor afneemt. Met andere woorden, voor het verhoor bij de politie gelden andere regels dan voor het verhoor door de rechter-commissaris. Door wie de getuige wordt gehoord, is mede afhankelijk van het moment waarop de getuige in beeld komt. Sommige getuigen zijn al direct bekend bij de politie, anderen komen pas veel later in het strafrechtelijk onderzoek naar voren. Het kan zijn dat de getuige pas op het onderzoek ter terechtzitting voor de eerste keer wordt gehoord, maar dat is de uitzondering op de regel. Het komt regelmatig voor dat getuigen meermalen worden gehoord, bijvoorbeeld eerst door de politie en vervolgens door de rechter-commissaris (al dan niet in bijzijn van de raadsman van de verdachte) of meermalen bij de politie door een en dezelfde persoon of door verschillende verhoorders.

Ook de functie en context van het verhoor verandert naargelang de procedure voortschrijdt. In de vroege fasen van het onderzoek heeft het verhoor vaak nog een relatief open karakter. De politie weet bijvoorbeeld nog niet precies waarnaar zij op zoek is, omdat nog niet duidelijk is wat precies is voorgevallen, of het voorgevallene een strafbaar feit oplevert en zo ja, welk. Echter, naarmate het onderzoek vordert zal een getuige meer gericht worden ondervraagd. Het verhoor wordt verder ingekaderd en verliest aan 'openheid'. Het verhoor spitst zich verder toe op een specifieke toedracht en een concrete delictsomschrijving. Hoe verder in de procedure, hoe minder nieuwe informatie boven water komt en hoe meer – in geval van het meermalen horen van een en dezelfde getuige – wordt teruggekeken op eerder afgelegde verklaringen.

Dit past ook bij de ketengedachte, zoals die in de Nederlandse episodische procedure centraal staat, waarin telkens wordt voortgeborduurd op reeds eerder verkregen informatie. Er treedt daarmee een verenging op van de communicatie tijdens het verhoor naar de juridisch relevante aspecten.

Ook voor de getuige zelf wordt het kader steeds dwingender. In de vroege fase van het opsporingsonderzoek hoeft de getuige in beginsel nog niet aan het onderzoek mee te werken en te verklaren. Pas op het moment dat de rechter-commissaris bij het verhoor wordt betrokken, ontstaat voor de getuige een verplichting om te verschijnen en vragen te beantwoorden. De getuige dient in dat geval naar waarheid te verklaren.⁹ Het verhoor krijgt ook steeds meer een openbaar karakter. Bij het politieverhoor zijn in beginsel alleen de getuige en de verhorende politieambtenaar (of ambtenaren) aanwezig. Bij het getuigenverhoor door de rechter-commissaris moeten in beginsel ook de officier van justitie en de verdachte worden toegelaten, terwijl op het onderzoek ter terechtzitting volledige openbaarheid geldt en ook publiek aanwezig is (tenzij het onderzoek ter terechtzitting achter gesloten deuren plaatsvindt). In de volgende paragrafen wordt nader ingegaan op het verhoor bij de politie, in het kabinet van de rechter-commissaris en op het onderzoek ter terechtzitting.

11.2.1 Verhoor door de politie

De politie heeft de nodige ervaring in het afnemen van verhoren. Politieambtenaren ontvangen hiervoor training. Echter, deze trainingen richten zich vooral op het afnemen van verdachtenverhoren. De meest gebruikte methode betreft het standaard of generiek getuigenverhoor, waarvoor de Politieacademie een gespreksmodel heeft ontwikkeld. Bij uitzondering wordt de techniek van de geleide herinnering ingezet door gedragswetenschappers van de Politieacademie.¹⁰ Ook het cognitief interview wordt toegepast, het is echter niet duidelijk hoe vaak. Forensische hypnose wordt in Nederland in beginsel niet gebruikt. De resultaten van die methode zijn in beginsel niet toelaatbaar voor het bewijs en de toepassing van die methode kan slechts in zeer bijzondere gevallen met toestemming van het College van procureurs-generaal worden ingezet ten behoeve van de opsporing.¹¹

Binnen de politieorganisatie bestaat ook de nodige expertise in het afnemen van complexe verhoren met kwetsbare getuigen. Zo kunnen kwetsbare getuigen worden gehoord in speciale verhoorstudio's, die worden bemand door speciaal daarvoor opgeleide opsporingsambtenaren. Rechters(-commissarissen) laten extreem gecompliceerde verhoren dan ook bij voorkeur over aan de

9 Zie § 10.2.1.2.

10 Van Amelsfoort 2012, p. 363.

11 Van Amelsfoort 2012, p. 364. Dit is neergelegd in de 'Instructie onorthodoxe opsporingsmethoden'.

politie. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het horen van zeer jeugdige slachtoffers of getuigen met een zware handicap die het communiceren bemoeilijkt. Indien de verdediging bij de rechter-commissaris of zittingsrechter heeft verzocht om een dergelijk verhoor, kan met tussenkomst van de officier van justitie opdracht worden gegeven aan de politie om dat verhoor af te nemen. Hoe vaak dat in de praktijk gebeurt, is niet bekend.

Binnen een concrete strafzaak hebben de rechter en de procesdeelnemers maar weinig zicht op de gang van zaken tijdens het politieverhoor. In tegenstelling tot het verhoor ter terechtzitting of in het kabinet van de rechter-commissaris is bij getuigenverhoren bij de politie in beginsel geen raadsman aanwezig. De getuige heeft in de regel geen eigen advocaat en de raadsman van de verdediging wordt in beginsel niet toegelaten. Dit is anders indien het een getuigenverhoor in later stadium van het strafproces betreft, bijvoorbeeld nadat het onderzoek ter terechtzitting is geopend, en de getuige om redenen van efficiency of op uitdrukkelijk verzoek van de verdediging door de politie wordt gehoord.¹² In het vervolg van het hoofdstuk zal blijken dat ook de wijze van registreren eraan bijdraagt dat de rechter maar in beperkte mate controle kan uitoefenen op de wijze waarop het verhoor bij de politie is verlopen.¹³

11.2.2 Verhoor door de rechter-commissaris

Het horen van getuigen is een belangrijk onderdeel van de werkzaamheden van de rechter-commissaris. De rechter-commissaris kan getuigen horen in het vooronderzoek op grond van de regeling neergelegd in artikel 181 en 182 Sv. Daarnaast kan de rechter-commissaris horen in opdracht van de zittingsrechter. Indien op het onderzoek ter terechtzitting getuigenverzoeken worden gedaan waarvan de rechter meent dat deze moeten worden gehonoreerd, dan wordt de zaak uit efficiencyoverwegingen in de meeste gevallen teruggedewezen naar de rechter-commissaris met het verzoek om de getuigen te horen.¹⁴ Naar de wijze van verhoren door de rechter-commissarissen en de kwaliteit daarvan is naar mijn weten geen zelfstandig onderzoek verricht. Rechters-commissarissen moeten echter veel verhoren in korte tijd afnemen en hebben in de regel maar beperkt de tijd om zich in de zaak in te lezen.

Ter terechtzitting is over het getuigenverhoor bij de rechter-commissaris over het algemeen minder discussie dan over het politieverhoor. Ook in de

12 Indien is afgesproken met de officier van justitie dat de verdediging zal worden toegelaten tot de verhoren, dan is het in strijd met het vertrouwensbeginsel als dat vervolgens niet gebeurt (Hof Amsterdam 6 augustus 2010, *LJN* BN3966).

13 De wijze van registreren wordt uitvoeriger in het volgende hoofdstuk besproken.

14 Rosett constateerde in 1972 al dat als er een substantiële complicatie optreedt ter terechtzitting, de zaak wordt terugverwezen naar de rechter-commissaris en dat dit niet ter terechtzitting wordt opgelost (Rosett 1972, p. 374).

literatuur gaat meer aandacht uit naar het verhoren door de politie dan door de rechter-commissaris. Hiervoor kan een aantal verklaringen worden geboden. Allereerst is het verhoor door de rechter-commissaris met meer waarborgen omgeven dan het politieverhoor. Het verhoor wordt afgenomen door een onafhankelijke rechterlijke autoriteit, die in de regel een zekere afstand heeft tot het onderzoek (en daardoor mogelijk meer onbevangen kan horen). Daarbij heeft de verdachte, althans zijn raadsman, de mogelijkheid om bij het verhoor aanwezig te zijn, wat een belangrijke waarborg is voor een evenwichtig en controleerbaar verhoor. De regie ligt weliswaar geheel in handen van de rechter-commissaris, maar het wordt de raadsman vaak wel toegestaan om zelf vragen te stellen waardoor hij invloed kan uitoefenen op de daarin aan de orde gestelde thema's. En niet onbelangrijk, hij kan opmerkingen maken over de wijze van verhoren en de wijze van verslaglegging. Het gebrek aan belangstelling kan ook worden verklaard door het feit dat er in veel gevallen al een verklaring ligt, doordat de getuige ook al door de politie is gehoord. De verklaring heeft bij de politie al vorm gekregen. Dat laat echter onverlet dat het ook veelvuldig voorkomt dat de getuige voor de eerste maal bij de rechter-commissaris wordt gehoord. De ervaring leert dat door de zittingsrechter veel waarde wordt gehecht aan de verklaring zoals afgelegd ten overstaan van de rechter-commissaris.

11.2.3 Verhoor door de zittingsrechter

Het verhoor van een getuige op de terechtzitting wordt vooral gebruikt ter aanvulling of bevestiging van zijn eerder afgelegde verklaring. Als getuigen ter terechtzitting worden gehoord, dan is dit meestal op verzoek van de verdediging. Echter, het horen van getuigen is in de doorsnee strafzaak nog steeds de uitzondering op de regel. Indien ter terechtzitting getuigenverzoeken worden gedaan door de verdediging, dan is het gebruikelijk dat de zaak wordt verwezen naar de rechter-commissaris om de getuige (nader) te horen. Alleen als de rechter zelf ook behoefte heeft om de getuige persoonlijk in de rechtszaal aan de tand te voelen, zal het verhoor ter terechtzitting worden afgenomen.

Bij het verhoren van getuigen ter terechtzitting wordt niet uitdrukkelijk gebruikgemaakt van een bepaald gespreksmodel of specifieke verhoormethode. De vraag die in de literatuur is opgeworpen, is of de zittingsrechter is geëquipeerd als het gaat om het verhoren. Otte meent van niet. Volgens hem is de zittingsrechter niet bij uitstek toegerust voor een goede ondervraging.¹⁵ Witteveen constateert dat rechters niet of nauwelijks worden opgeleid om ingewik-

15 Otte 1998, p. 30. Hij heeft dit recentelijk herhaald in zijn blog Ivorentoga.nl van 18 juni 2013 getiteld 'De organisatorische aansluiting van de politie met de strafrechter'. Nederlandse rechters, officieren en justitie zouden ook thans nog niet bedreven zijn in het afnemen van verhoren.

kelde verhoren te doen. Hij pleit daarom voor protocollering van het verhoor en het intensief trainen van rechters.¹⁶ Op dit moment is bij het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) een nieuwe 'leerlijn getuigen' in ontwikkeling bestaande uit zes modules, waarin ook aan de vaardigheid van het zelf horen wordt gewerkt.¹⁷

11.3 PROBLEMEN BIJ HET VERHOOR

11.3.1 Geen zicht op de kwaliteit en gebrekkige controle

Hiervoor is duidelijk geworden dat het verhoren van getuigen (maar ook van verdachten) het nodige vraagt van de verhorende functionaris. Het ondervragen van personen en het tot stand brengen van een zo betrouwbaar mogelijke verklaring is een gevoelige aangelegenheid, waarbij het nodige mis kan gaan en het risico van beïnvloeding voortdurend op de loer ligt. Gerechtelijke dwalingen uit het verleden, zoals de Schiedammer parkmoord en Ina Post, laten zien tot welke problemen het kan leiden als verhoren niet op deugdelijke wijze worden afgenomen. Onderzoek naar de oorzaken van gerechtelijke dwalingen maakt weliswaar inzichtelijk welke valkuilen met het verhoor gepaard gaan, maar uit deze zaken kan niet zoveel worden afgeleid over de kwaliteit van verhoren vandaag de dag. Immers, tegen de tijd dat gerechtelijke dwalingen aan het licht komen, is er in de regel al veel tijd verstreken en kan de kwaliteit van de te hanteren methoden inmiddels zijn verbeterd. Naar aanleiding van de Schiedammer parkmoord heeft Openbaar Ministerie een verbeterprogramma opgesteld, waarin ook voorzieningen zijn getroffen voor het verhoor en de auditieve en audiovisuele registratie van het verhoor.¹⁸ Voorgaande roept de vraag op hoe het thans is gesteld met de kwaliteit van het getuigenverhoor in de verschillende fasen van het strafproces in Nederland, temeer daar zo zwaar wordt geleund op de schriftelijke producten die door het verhoor worden voortgebracht.

Geconstateerd moet worden dat relatief weinig onderzoek is gedaan naar de kwaliteit van het getuigenverhoor. Van der Leij heeft onderzoek gedaan naar het horen van getuigen op het onderzoek ter terechtzitting. Dit onderzoek richt zich echter primair op de bejegening van getuigen en niet zozeer op de wijze van verhoren vanuit een perspectief van deugdelijke kennisvergaring.¹⁹ Veruit de meeste aandacht gaat in de literatuur uit naar het verhoor van verdachten, maar ook daar zijn de empirische bevindingen beperkt en richten

16 Witteveen 2012, p. 371.

17 In januari 2013 is men met de eerste module van start gegaan.

18 Zie het rapport 'Versterking Opsporing en Vervolgning naar aanleiding van de evaluatie van de Schiedammer parkmoord' uit 2005, p. 24 en 41 e.v.

19 Van der Leij 2002.

die zich voornamelijk op het verhoor bij de politie.²⁰ Haket is een van de weinige onderzoekers die (mede) kwalitatief onderzoek heeft gedaan naar de inhoudelijke gang van zaken tijdens het getuigenverhoor met het oog op een deugdelijk feitenonderzoek in de verschillende fasen van het strafproces. Haar promotieonderzoek geeft een beeld van de wijze waarop ‘verhalen’ in het strafproces worden geconstrueerd en de rol die de verhoorder daarin speelt. Het onderzoek heeft zich echter uitsluitend gericht op een relatief klein aantal verkrachtingszaken waardoor de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten beperkt is, zoals de onderzoekster zelf ook aangeeft.²¹ Het door haar verrichte onderzoek laat echter wel zien welke veranderingen het verhaal van de getuige ondergaat onder invloed van het verhoor en factoren van buitenaf. Haar onderzoek geeft dan ook aanleiding tot vragen en zorgen over de kwaliteit van verklaringen zoals die bij de zittingsrechter terechtkomen, maar echt inzicht in de omstandigheden van het verhoor en de bedrevenheid van de verhoorders ontbreekt.

In de jurisprudentie is de gang van zaken tijdens het getuigenverhoor relatief zelden onderwerp van discussie, zeker wanneer het belang van in het vooronderzoek afgelegde getuigenverklaringen voor de bewijsbeslissing in ogenschouw wordt genomen. Dat kan betekenen dat er niet of nauwelijks fouten worden gemaakt en dat getuigenverhoren over het algemeen naar ieders tevredenheid worden afgenomen, maar de geringe aandacht is vermoedelijk eerder het resultaat van het gebrekkige zicht op de gang van zaken tijdens het verhoor en het vertrouwen dat in dit verband wordt gesteld in de verhorende ambtenaren door de zittingsrechter. Ook het feit dat het getuigenverhoor bij de politie niet of nauwelijks is genormeerd, kan hier debet aan zijn. Het is niet toevallig dat op de terreinen waarin het verhoor wel meer in detail is geregeld, zoals in zedenzaken of bij de inzet van een Osloconfrontatie (die hier gemakshalve even tot het verhoor wordt gerekend), er meer jurisprudentie bestaat.

Vanwege het gebrek aan onderzoek is het niet mogelijk om in algemene termen aan te geven hoe het is gesteld met de kwaliteit van het getuigenverhoor in Nederland. Wel moet worden geconstateerd dat de controlemechanismen tijdens het verhoor bij de politie beperkt zijn, nu de raadsman van de verdediging daarbij niet aanwezig mag zijn. Dit is vooral problematisch nu ook de controle achteraf, zoals in het vervolg van dit hoofdstuk duidelijk zal worden, gering is vanwege de wijze van registreren van verhoren. Bij het ontbreken van controlerende derden die niet betrokken zijn bij de inhoudelijke gang van zaken tijdens het verhoor, zijn het de verklarende personen zelf die

20 Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Stevens en Verhoeven naar de raadsman bij het politieverhoor (Stevens & Verhoeven 2010) en ouder onderzoek van Bal naar de verbale interactie tussen rechter en verdachte op het onderzoek ter terechtzitting bij de politierechter (Bal 1988).

21 Haket 2007, p. 207.

goed de vinger aan de pols moeten houden, maar daartoe zijn zij slechts in zeer beperkte mate geëquipt. Als gezegd, een verhoor kan behoorlijk stressvol zijn en het valt niet altijd mee voor een getuige om tijdens een verhoor ten overstaan van een geroutineerde verhoorder voldoende alert en kritisch te blijven. Daarbij zal de getuige zich ook niet altijd bewust zijn van de suggestie of sturing die van de verhorende ambtenaar uitgaat en van het belang dat aan zijn schriftelijke verklaring wordt gehecht in het strafproces. Uit onderzoek van Haket blijkt bijvoorbeeld dat getuigen hun verklaring vaak ongezien ondertekenen.²²

Ondanks het beperkte zicht op de kwaliteit van het verhoor – dat op zichzelf reeds een op zichzelf staand probleem vormt – kan een aantal nadere probleemgebieden worden aangewezen.

11.3.2 Suggestie en pressie

Bij het verhoor is suggestie en het uitoefenen van pressie een terugkerend punt van zorg. In de verhoorliteratuur wordt het belang van het stellen van open vragen en het voorkomen van suggestie sterk benadrukt.²³ Komter constateert echter in dit verband dat tegenstrijdige eisen worden gesteld aan de verhorende ambtenaar. De antwoorden op open vragen bevatten immers vaak niet de mate van detail die van de getuige op specifieke onderdelen wordt verlangd. De verhoorder moet waken om op cruciale momenten de getuige geen woorden in de mond te leggen, maar in het kader van de efficiency is het onontkoombaar dat door de opsporingsambtenaren informatie wordt ingebracht die niet ter discussie staat.²⁴ Daar komt bij dat ook van een open vraag al een zekere mate van suggestie kan uitgaan. Het gegeven dat de verhoorder ergens specifiek naar vraagt, kan de getuige al inzicht geven in het type informatie waarnaar de verhorende persoon op zoek is. Het weggeven van informatie is vooral een probleem wanneer het cruciale informatie of daderkenis betreft, waarvan achteraf (door de wijze van verbaliseren) niet meer kan worden vastgesteld dat deze door de verhoorder is aangedragen en niet op de eigen waarneming van de getuige berust. De gerechtelijke dwaling in de zaak tegen de bejaardenverzorgster Ina Post illustreert welke desastreuze gevolgen het kan hebben als de gehoorde persoon wordt gevoed met daderinformatie door de verhoorder.²⁵

22 Haket 2007, p. 134 en 204.

23 Komter definieert suggestieve vragen als 'vragen waarin feiten zijn opgenomen die pas door het antwoord kunnen worden vastgesteld'. Komter 2001, p. 27.

24 Komter 2001, p. 27.

25 Zie het rapport van het driemanschap van de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken in de zaak betreffende mevrouw C.M. Post (Van Beuningen, Cleiren & Jansen 2008, p. 79).

Naast het stellen van suggestieve vragen dienen verhorende functionarissen zich op grond van de wet ook te onthouden van het uitoefenen van pressie. Dit speelt vooral een rol bij verdachten,²⁶ maar de scheidslijn tussen het zijn van getuige en (mede)verdachte is niet altijd duidelijk. Het vermoeden dat de getuige meer weet of wellicht zelfs de dader is, kan aanleiding zijn om de druk op te voeren. De recent aan het licht gekomen rechterlijke dwalingen hebben echter laten zien dat het opvoeren van druk kan leiden tot onwenselijke resultaten, zeker als dit gepaard gaat met het prijsgeven van daderkennis. De zaak Ina Post is hiervan het meest duidelijk voorbeeld.

11.3.3 Derden bij het verhoor

Bij het verhoor van getuigen zijn vaak ook derden betrokken. Hierbij moet worden gedacht aan een vertrouwenspersoon, een tolk of een psycholoog aan de zijlijn. Ook de verhorend ambtenaar kan zich laten bijstaan en adviseren door een psycholoog of gedragsdeskundige.²⁷ Zo worden bij het verhoren van jeugdigen geregeld deskundigen ingeschakeld.²⁸ In de Aanwijzing opsporing en vervolging seksueel misbruik wordt uitdrukkelijk in deze mogelijkheid voorzien. Dat de inzet van deskundigen bij het verhoor niet geheel onprobleematisch is, bleek uit de Schiedammer parkmoord. In deze zaak werd het elfjarige slachtoffer Maikel als getuige en verdachte gehoord, terwijl de orthopedagoog toekeek vanuit de regieruimte. Achteraf ontstond discussie over de vraag of hij had moeten ingrijpen toen de politie te ver ging in het uitoefenen van druk op het jonge slachtoffer. De Commissie Posthumus had forse kritiek op de rol van de orthopedagoog, die zich in het *Nederlands Juristenblad* verweerde door zich te beroepen op de ontbrekende regels en te stellen dat hij niet had kunnen ingrijpen.²⁹

Bij het afnemen van het verhoor van personen met een verstandelijke beperking werd dit in het verleden ook wel overgelaten aan deskundigen met een speciale opleiding uit de zogenaamde 'verhoorderspool'. Het betreft een groep – door de recherschool gecertificeerde – deskundigen (orthopedagogen en psychologen) die beschikken over specifieke kennis met betrekking tot de communicatie met personen met een verstandelijke beperking. Mede

26 Zie op dit punt het onderzoek van Stevens & Verhoeven 2010, p. 93 e.v.

27 HR 9 mei 2000, NJ 2000, 521. Volgens de Hoge Raad is het 'in beginsel niet onrechtmatig wanneer de verhorend ambtenaar zich bij het verhoor van de verdachte laat adviseren door een psycholoog. Dit zou slechts anders kunnen zijn indien en voor zover de psycholoog bij het verhoor wordt betrokken om te bewerkstelligen dat de verdachte een verklaring zal afleggen waarvan niet kan worden gezegd dat die in vrijheid is afgelegd'.

28 Weijers & Junger-Tas 2007, p. 557-562

29 Bullens 2006, p. 1356. Dit wordt tegengesproken door Weijers en Junger-Tas, die juist stellen dat er wel regels zijn, maar ook aangeven dat het geen kwaad zou kunnen om deze vast te leggen in een richtlijn, opdat ze voor iedereen duidelijk zijn.

naar aanleiding van de opschudding in de Schiedammer parkmoord omtrent het horen van Maikel is men in januari 2009 op initiatief van het Openbaar Ministerie afgestapt van gebruikmaking van de verhoorpool voor het afnemen van het verhoor. Reden hiervoor was dat de deskundigen teveel vanuit hun rol als hulpverlener zouden opereren en te weinig oog zouden hebben voor de waarheidsvinding. Het voornemen om te stoppen met de inzet van deskundigen bij het afnemen van verhoren stuitte echter op de nodige weerstand bij belangenorganisaties van gehandicapten en leidde tot Kamervragen.³⁰ Vertegenwoordigers van de belangenorganisaties stelden zich op het standpunt dat niet kon worden volstaan met inzet van deskundigen achter de schermen, daar opsporingsambtenaren onvoldoende adequate kennis zouden hebben om mensen met een verstandelijke beperking te horen.³¹ Zij werden daarin gesteund door een aantal moties vanuit de Tweede Kamer, waarin onder meer werd aangedrongen op het vastleggen van de werkwijzen omtrent het horen van verstandelijk gehandicapte personen door de politie tezamen met externe deskundigen.³²

Thans is uitdrukkelijker dan voorheen het uitgangspunt dat opsporingsambtenaren zijn belast met het afnemen van verhoren en externe deskundigen daarbij slechts een adviserende rol hebben. Deze adviserende rol kan gestalte krijgen voorafgaand aan het verhoor door betrokkenheid bij het verhoorplan en overleg over de geschikte wijze van communicatie met betrokkene en tijdens het verhoor door het adviseren van de verhorende ambtenaren vanuit de regiekamer. In uitzonderingsgevallen kan de deskundige echter worden toegelaten tot het verhoor zelf en bij ernstige communicatieproblemen wordt het soms opportuun gevonden om de deskundige zelf het verhoor te laten afnemen. Dit kan echter uitsluitend geschieden met toestemming van de officier van justitie. Het voorgaande is neergelegd in de Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik.³³ Deskundigen kunnen echter niet alleen worden ingezet bij verhoren in zedenzaken, maar ook daarbuiten.³⁴

Naast deskundigen komt het ook wel voor dat vertrouwenspersonen bij het verhoor aanwezig zijn of willen zijn. In de praktijk wordt dit soms wel en soms niet toegelaten.³⁵ De aanwezigheid van derden kan de verklaringsvrijheid of verklaringsbereidheid van de getuige beperken.³⁶ Daarnaast kan van de aanwezigheid van een familielid ook anderszins oneigenlijke beïnvloeding uitgaan. Dit is de reden dat de Aanwijzing voorschrijft dat vertrouwensperso-

30 *Aanhangsel Handelingen II* 2008/09, nr. 470 en nr. 47.

31 *Kamerstukken II* 2008/09, 30 143, nr. 30 (brief van de Minister van Justitie van 9 maart 2009).

32 *Kamerstukken II* 2008/09, 30 143, nr. 32-34. Zie ook de reactie van de minister van Justitie van 21 december 2009, *Kamerstukken II* 2008/09, 30 143, nr. 35.

33 Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik, *Stc.* 2010, 19123 (i.w.tr. 1 januari 2011).

34 *Handelingen II* 2008/09, nr. 92, p. 7257-7260.

35 Zie ook Haket 2007, p. 73.

36 Vgl. Haket 2007, p. 74.

nen in beginsel niet bij het inhoudelijk deel van het verhoor aanwezig mogen zijn. Uit de jurisprudentie blijkt dat het ook wel gebeurt dat de getuige wordt gehoord in bijzijn van een derde die later zelf nog als getuige moet worden gehoord.³⁷ Dit kan evenwel voor de rechter aanleiding zijn de tweede verklaring voor het bewijs uit te sluiten vanuit het oogpunt van betrouwbaarheid. Hij is daar echter niet toe verplicht. Het is in de praktijk niet gebruikelijk dat de getuige een eigen advocaat bij zich heeft bij de politie, maar dit kan wel voorkomen.³⁸

Ook de rol van de tolk bij het verhoor is een punt van zorg. Indien de getuige de Nederlandse taal niet voldoende beheerst wordt een tolk ingeschakeld. De ondervraging geschiedt dan via een tussenpersoon wat de communicatie tijdens het verhoor aanzienlijk bemoeilijkt. Het probleem is dat er niemand is die erop toeziet dat de tolk de woorden van de getuige correct vertaalt. Daarbij komt dat lang niet elke tolk de kunst beheerst van het simultaan vertalen. Vaak wordt volstaan met het geven van samenvattingen van wat de getuige zegt. Het is ook niet ongebruikelijk dat er discussies ontstaan tussen getuige en tolk over de bedoeling van de vraag van de verhoorder of het gegeven antwoord en dat de tolk in dit verband nadere vragen stelt aan de getuige.³⁹

11.3.4 Inzet tactische instrumenten

De inzet van tactische instrumenten bij het verhoor is geregeld onderwerp van discussie in de rechtspraak en de rechtspsychologische literatuur. Zo is het gebruik van poppen bij het horen van jeugdige zedenslachtoffers een terugkerend onderwerp van debat. In 1989 heeft de Hoge Raad in het zogeheten Poppenspelarrest bepaald dat de (onderbouwde) verweren omtrent de betrouwbaarheid van de door deze methode gegenereerde onderzoeksresultaten uitdrukkelijke verwerping behoeven.⁴⁰ In deze zaak stond het gebruik van anatomisch correcte poppen bij het verhoor ter discussie. De verdediging overlegde in hoger beroep een artikel waarin werd betoogd dat de poppenspelmethode vooral was bedoeld als een therapeutisch spel voor misbruikte kinderen, maar niet gold als een deugdelijk verhoorinstrument aangezien van het gebruik van deze poppen teveel suggestie zou uitgaan, hetgeen tot vertekening van de verklaring zou kunnen leiden. De verdediging had op basis daarvan de betrouwbaarheid van deze methode bij de totstandbrenging van de voor het bewijs gebruikte getuigenverklaring betwist, maar het verweer

37 Zie bijvoorbeeld HR 19 maart 2013, *LJN* BZ4477; Hof 's-Hertogenbosch 21 juli 2010, *LJN* BN1833 en Rb. Groningen 20 maart 2008, *LJN* BC7424, *NJFs* 2008, 107

38 Bij de rechter-commissaris komt dit afhankelijk van het type zaak wel (vaker) voor.

39 Zie ook Witteveen 2012, p. 368.

40 HR 28 februari 1989, *NJ* 1989, 748, m.nt. 't Hart.

werd door het hof ongemotiveerd verworpen. In zijn arrest besloot de Hoge Raad dat indien verweer wordt gevoerd ten aanzien van de gehanteerde methode, de rechter hier niet zonder nadere motivering aan voorbij mag gaan. Sindsdien wordt het spelinterview niet meer als zodanig ingezet.⁴¹ Het blijkt echter dat poppen en anatomische tekeningen nog wel worden gebruikt als instrument om het kind te laten aanwijzen waar het is aangeraakt. Ook deze methode is omstreden, omdat zij mogelijk onjuiste verklaringen zou uitlokken.⁴²

De gang van zaken met betrekking tot het confronteren van de getuige met de mogelijke dader is het vaakst onderwerp van debat. De vereiste procedures moeten strikt worden nageleefd om een betrouwbaar resultaat (lees: een accurate herkenning) te genereren. Met name onder rechtspsychologen wordt geklaagd over de wijze waarop de bewijsconfrontatie wordt uitgevoerd en de (vermeende) onwil van rechters om de resultaten van onjuist uitgevoerde of enkelvoudige confrontaties van het bewijs te weren.⁴³ Ook in de jurisprudentie die is gepubliceerd op rechtspraak.nl komt men veelvuldig overwegingen tegen die betrekking hebben op deze materie. Daaruit blijkt dat confrontaties niet altijd met inachtneming van de daarvoor bestemde procedures worden uitgevoerd en dat de resultaten daarvan toch voor het bewijs worden gebezigd.⁴⁴ Bij de wijze waarop rechters omgaan met fouten wordt in hoofdstuk 12 nader stilgestaan.

11.4 SCHRIFTELIJKE VERSLAGLEGGING IN DE VERSCHILLENDE FASEN IN HET STRAFPROCES

Een belangrijk onderdeel van het proces van totstandkoming betreft de verslaglegging van een getuigenverklaring. Verklaringen en de gang van zaken tijdens het verhoor kunnen in Nederland op verschillende manieren worden vastgelegd: schriftelijk of audiovisueel, door de verhoorder zelf of door een derde. Voor het optekenen van (getuigen)verklaringen is de schriftelijke vastlegging in een proces-verbaal door of in opdracht van de verhorende functionaris (nog altijd) de norm. Het proces-verbaal dient in een episodische procedure twee doelen: enerzijds 'hogere' autoriteiten informeren ten behoeve van de beslissing om al dan niet vervolgstappen te nemen of toezicht te houden op hetgeen is gebeurd in de eerdere fasen van onderzoek, anderzijds bewijs produceren en

41 Van Koppen & Malsch 2008, p. 13 en Rassin 2012, p. 77.

42 Zie het overzichtsartikel van Rassin, die oproept tot het staken van de inzet van dit hulpmiddel (Rassin 2012, p. 80).

43 Zie bijv. Crombag, Van Koppen & Wagenaar 2005, p. 209-211. Zie ook Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 301-303 en Van Koppen & Van der Horst 2006, p. 794.

44 Zie over de omvang van dit probleem Van der Boor 1991 en Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 301-303.

conserveren voor het beslissende gerecht. Het proces-verbaal is dus zowel een communicatiemiddel als een bewijsmiddel.⁴⁵

In het hiernavolgende staan de Nederlandse werkwijzen ten aanzien van de verslaglegging van getuigenverklaringen centraal. Voor zover relevant voor de Nederlandse situatie zal worden gerefereerd aan (veld)studies die in dit verband in binnen- en buitenland zijn verricht. Veel van het onderzoek dat op het terrein van getuigenverklaringen is gedaan, heeft betrekking op het verhoren van verdachten bij de politie. De wijze waarop verhoren van verdachten in Nederland worden vastgelegd, komt echter in belangrijke mate overeen met de wijze waarop getuigenverhoren worden vastgelegd. De verslaglegging van verklaringen bij de politie, in het kabinet van de rechter-commissaris en op het onderzoek ter terechtzitting worden hierna afzonderlijk besproken, waarbij de meeste aandacht zal uitgaan naar de verslaglegging door de politie. Immers, bij de politie worden getuigen veelal voor het eerst ondervraagd en wordt de verklaring grotendeels gevormd. Naar de verslaglegging door de politie is ook het nodige empirisch onderzoek verricht. Naar de wijze van verslaglegging van verklaringen bij de rechter-commissaris en ter terechtzitting is in Nederland geen systematisch empirisch onderzoek verricht. In de juridische literatuur is hier wel enige aandacht aan besteed.⁴⁶

Hierna wordt ingegaan op de feitelijke manier waarop verklaringen worden opgetekend in de opeenvolgende fasen van het strafproces. Voor een uiteenzetting van de toepasselijke wettelijke bepalingen wordt verwezen naar het tiende hoofdstuk.

11.4.1 Verslaglegging en registratie bij het politieverhoor

Bij de politie is de ambtenaar die het verhoor afneemt meestal ook degene die de verklaring vastlegt in een proces-verbaal. Het verhoren en het typen vinden in de meeste gevallen gelijktijdig plaats. De getuige beantwoordt een bepaalde vraag, waarna het gegeven antwoord door de verhoorder op de computer – in ingedikte vorm – wordt ingetypt en eventueel aan de getuige wordt voorgelezen. Het tussentijds optekenen van de verklaring geschiedt niet alleen uit praktische overwegingen, maar heeft ook een functie bij het

45 Volgens Bockstaele is het proces-verbaal niet alleen een communicatiemiddel tussen verschillende juridische ketenpartners, maar ook een publiek informatiedocument. Een proces-verbaal van aangifte kan bijvoorbeeld door de gehoorde persoon worden overlegd aan een verzekeringsmaatschappij (Bockstaele 2005, p. 19).

46 Voor zover bij de beschrijving van de praktijk in dit hoofdstuk niet uitdrukkelijk wordt verwezen naar literatuur, zijn de gepresenteerde bevindingen gebaseerd op de dossiers en daarin neergelegde processen-verbaal die ik uit hoofde van mijn functie als rechter-plaatsvervanger onder ogen heb gehad en de indrukken die ik heb opgedaan tijdens de – in het kader van dit onderzoek – bijgewoonde verhoren in het kabinet van de rechter-commissaris.

verhoren zelf. Het is voor de verhoorder een manier om het verhoor te structureren en eventueel bij de te horen persoon te toetsen of de verstrekte informatie goed is begrepen.⁴⁷ Bij meer complexe verhoren is het gebruikelijk dat een collega van de verhorende persoon meeschrijft en proces-verbaal opmaakt. Hoewel de wet daartoe niet verplicht, wordt de getuige na afloop van het verhoor gevraagd zijn verklaring door te lezen en deze te ondertekenen.⁴⁸ De getuige kan daarbij op- of aanmerkingen maken, die in het proces-verbaal kunnen worden verwerkt. Aangezien bij getuigenverhoren bij de politie in beginsel geen raadsman aanwezig is zoals in § 10.2.1.2 naar voren kwam, kan de getuige alleen zelf invloed uitoefenen op het proces van vastleggen van de verklaring. Deze invloed is echter beperkt, zoals hierna nog duidelijk zal worden.

De wet schrijft niet voor in welke vorm het proces-verbaal en de daarin neergelegde getuigenverklaring moet worden weergegeven. De wijze waarop de verklaring (zelf) wordt opgetekend, is in de praktijk onder meer afhankelijk van de complexiteit van het verhoor. Bij het merendeel van de verhoren wordt gekozen voor een 'zakelijke verslaglegging' in de vorm van een monoloog. In meer zware zaken of bij complexere verhoren (bijvoorbeeld van kwetsbare personen) gebruikt men echter steeds vaker de vraag- en antwoordvorm. Een letterlijke verslaglegging (inclusief alle haperingen, herhalingen en onafgemaakte zinnen) in de vorm van een transcriptie komt slechts bij hoge uitzondering voor. Dit geschiedt ook alleen als geluidsopnamen voorhanden zijn, die op een later moment kunnen worden uitgeluisterd en uitgewerkt (zie hierna). Men komt ook mengvormen tegen, waarin de vraag- en antwoordvorm en de zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog worden gecombineerd. In dat geval wordt de vraag- en antwoordvorm ingedikt door alleen de hoofdvragen weer te geven.⁴⁹ In feite behelzen de antwoorden dan ook een samenvatting. Het komt ook voor dat de vragen niet in die precieze bewoordingen zo zijn gesteld, maar dat deze achteraf zijn ingevoegd ter structurering van het betoog.⁵⁰

De gekozen vorm is tevens afhankelijk van de persoon die de verklaring optekent.⁵¹ Malsch en collega's hebben laten zien dat als verschillende politie-rechercheurs wordt gevraagd om proces-verbaal op te maken, zij dit allen op andere wijze doen. Zij kwamen tot deze bevinding nadat zij vijf rechercheurs hadden laten kijken naar een video-opname van een politieverhoor van een vrouw die wordt verdacht van winkeldiefstal en hen proces-verbaal hadden laten opmaken op een voor hen gebruikelijke wijze. De onderzoekers consta-

47 Komter 2001, p. 31. Haket laat eveneens zien hoe de communicatie in het verhoor mede afhangt van de vraag of de verbalisant mee typt of niet. In dat laatste geval wordt het verhoor op band opgenomen en nadien uitgewerkt (Haket 2007, p. 91-92).

48 Van Kampen 2011, p. 15 en Brouwer 2009, p. 201.

49 Huisman, Pranger & Steenwinkel 2007, p. 59.

50 Malsch, De Keijser & Rietdijk 2011, p. 1019.

51 Zie ook Stevens en Verhoeven 2010, p. 14.

teerden dat de processen-verbaal op een aantal punten sterk van elkaar verschillen, zoals de lengte van het proces-verbaal, het maken van opmerkingen door de verbalisant in de tekst en het al dan niet weergeven van de vragen en non-verbale uitingen.⁵² Het onderzoek zag op verdachtenverhoren, maar er is geen aanleiding om te veronderstellen dat het bij getuigenverklaringen anders ligt. Immers, voor de verslaglegging van getuigenverklaringen gelden geen bijzondere regels en de praktijk laat een grote diversiteit zien aan soorten processen-verbaal van getuigenverklaringen. Zoals in § 10.3.2 duidelijk werd dienen verhoren in meer ernstige strafzaken sinds 2010 ook verplicht op beeld- en geluidsdrager te worden geregistreerd. Er wordt in beginsel echter ook een proces-verbaal opgemaakt.⁵³

Naast een proces-verbaal van een enkele verrichting of verhoor kent de politie overigens ook een zogenaamd overzichtsproces-verbaal (ook wel aangeduid als het relaas, ambtelijk verslag of loopproces-verbaal). In dit proces-verbaal, dat zich bevindt aan het begin van een politiedossier, worden de hoofdlijnen van het opsporingsonderzoek en de in het dossier vervatte informatie opgenomen. De getuigenverklaringen worden hierin in sterk verkorte vorm weergegeven. Omdat het overzichtsproces-verbaal zich aan het begin van elk dossier bevindt, neemt de rechter hiervan als eerste kennis. De inhoud van dit proces-verbaal zal dus mede bepalend zijn voor diens beeldvorming.⁵⁴

11.4.2 Verslaglegging en registratie van verklaringen in het kabinet van de rechter-commissaris

De verslaglegging van een getuigenverhoor in het kabinet van de rechter-commissaris verloopt als volgt. De rechter-commissaris maakt tijdens het verhoor aantekeningen en na afloop van het verhoor dicteert hij deze tekst aan de griffier. De griffier is meestal niet het gehele verhoor aanwezig, maar wordt na afloop geroepen. Het komt ook voor dat het verhoor in gedeelten wordt gedictreed. Dan wordt de griffier dus ook al tijdens het verhoor binnengeroepen. In meer complexe zaken is de griffier gedurende het gehele verhoor aanwezig en krijgen advocaten meestal na het dictaat de gelegenheid om aanpassingen voor te stellen. Sommige advocaten schrijven zelf ook mee tijdens het verhoor, opdat zij bij het maken van opmerkingen over het dictaat uit hun eigen aantekeningen kunnen putten. Ook de getuige kan na afloop van het dictaat wijzigingen voorstellen. De wet schrijft vervolgens voor dat de getuige zijn verklaring ondertekent, nadat die aan hem is voorgelezen of door hem is gelezen en hij heeft verklaard daarbij te volharden (art. 174 Sv). Daar de getuige ook al heeft kunnen meeluisteren tijdens het dicteren, blijft voorlezing

52 Malsch e.a. 2010, p. 2405 en De Keijser e.a. 2012, p. 621-622.

53 Zie § 10.3.2.

54 Er zijn rechters die om die reden het overzichtsproces-verbaal overslaan.

in de praktijk na instemming van de getuige vaak achterwege en wordt de verklaring direct na het dicteren door de getuige ondertekend.

In doorsneezaken wordt de verklaring, net als bij de politie, opgetekend in de vorm van een monoloog waarbij veel van de door de rechter-commissaris gestelde vragen worden weggelaten.⁵⁵ De vragen van de verdediging en de officier van justitie worden in de regel evenmin weergegeven. Meestal volstaat men met de opmerking dat op vragen van de verdediging is geantwoord. Een proces-verbaal in de vraag- en antwoordvorm treft men in 'gewone' zaken slechts bij uitzondering aan.⁵⁶ Op grond van de wet (art. 172 lid 2 en 3 Sv) kunnen de verdachte en de getuige de rechter-commissaris verzoeken om een vraag of een bepaald antwoord (de wet spreekt in dit verband van 'eenige opgave') woordelijk in het proces-verbaal te doen opnemen. Van deze mogelijkheid lijkt niet heel veel gebruik te worden gemaakt.

Bij de langere en meer complexe verhoren, bijvoorbeeld in fraudezaken, kunnen zogenaamde 'schrijftolken' worden ingeschakeld. Dit zijn mensen die het verhoor letterlijk uitwerken. De inzet van een schrijftolk geschiedt bij hoge uitzondering.⁵⁷ In een dergelijk geval loopt de bandrecorder mee en wordt de bandopname woord voor woord uitgewerkt door een externe (gecertificeerde) organisatie. Het handboek voor de rechter-commissaris dat wordt gebruikt bij de Rechtbank Amsterdam schrijft voor dat de letterlijke tekst door de rechter-commissaris aan de hand van de geluidsopnamen wordt nagekeken. De woordelijke tekst moet vervolgens door de rechter-commissaris worden geredigeerd tot een leesbaar verhaal, waarbij de haperingen worden verwijderd en het verhaal wordt gestructureerd. De mate van redactie hangt af van de rechter-commissaris. Vervolgens is er een periode waarin de advocaat en de officier van justitie de tekst kunnen inzien en de geluidsband kunnen beluisteren. De verklaring wordt later naar de getuige gestuurd, zodat deze zijn verklaring kan ondertekenen. Het origineel (de transcriptie) komt niet in het dossier, maar wordt evenals de geluidsopname wel bewaard. Het laten meelopen van een bandopname heeft als voordeel voor de rechter-commissaris dat hij zich kan concentreren op het verhoor zelf. Bij verhoren met behulp van een videoconferentie wordt in Amsterdam geen gebruikgemaakt van audioapparatuur. In beginsel wordt een gewoon proces-verbaal opgesteld. Het lijkt in het kabinet van de rechter-commissaris dus nauwelijks voor te komen dat een verhoor ook audiovisueel wordt opgenomen. De behoefte aan

⁵⁵ Zie ook Van Kampen 2011, p. 5-6.

⁵⁶ Dit ligt – zoals in § 9.7.2.1 al werd aangegeven – anders voor financieel-economische zaken.

⁵⁷ Naar schatting van de rechter-commissaris die in het kader van dit onderzoek is gesproken, wordt in 1 op de 1000 zaken een schrijftolk ingeschakeld. Het handboek van de rechter-commissaris schrijft voor dat van een schrijftolk gebruik wordt gemaakt: 1) wanneer een persoon wordt gehoord buiten de rechtbank, 2) bij buitenlandse personen die maar beperkte tijd in Nederland wonen en 3) bij langere en meer complexe verhoren. Daarbij is niet de zwaarte van de zaak doorslaggevend, maar de complexiteit van het verhoor en het belang van de verklaring.

opnamen is bij de rechter-commissaris mogelijk wat minder groot dan bij de politie, omdat de raadsman van de verdachte veelal bij het verhoor aanwezig is. Hij kan direct opmerkingen maken over de inhoud van het dictaat en op die manier controle uitoefenen op de verslaglegging. Dat laat onverlet dat discussies over hetgeen daadwerkelijk is gezegd, niet zo eenvoudig kunnen worden beslecht.

11.4.3 Verslaglegging van verklaringen ter terechtzitting

Zoals in het tiende hoofdstuk reeds duidelijk werd, verschilt de gang van zaken bij het onderzoek ter terechtzitting (en in de raadkamer) van die bij de rechter-commissaris in zoverre dat geen afzonderlijk proces-verbaal van verhoor wordt opgemaakt van verklaringen die ter terechtzitting worden afgelegd. De getuigenverklaring wordt in het proces-verbaal van de gehele terechtzitting opgenomen.⁵⁸ De griffier stelt het proces-verbaal van de terechtzitting op. De gang van zaken daarbij is als volgt. De griffier maakt tijdens het verhoor – handgeschreven of op de computer – aantekeningen. In eerste instantie wordt volstaan met een verkort proces-verbaal, waarin de ter terechtzitting afgelegde verklaringen nog niet zijn opgenomen. Pas op het moment dat een rechtsmiddel wordt aangewend, dan wordt het proces-verbaal met de inhoud van de verklaringen aangevuld.⁵⁹ Is het onderzoek ter terechtzitting niet gesloten maar geschorst, dan wordt wel direct een volledig proces-verbaal opgemaakt.⁶⁰

Wat betreft de vorm van de verslaglegging stipuleert de wet dat het proces-verbaal ‘den zakelijken inhoud’ van de ter zitting afgelegde verklaringen behelst (art. 326 lid 2 Sv). Dat is in de praktijk ook het geval. De verklaring wordt opgesteld in de vorm van een samenvatting, waarbij de gestelde vragen in de regel niet worden opgenomen.⁶¹ De mate waarin de verklaring wordt samengevat, lijkt in belangrijke mate afhankelijk van de griffier die het proces-verbaal opstelt. De wet biedt de gelegenheid om bepaalde passages op verordering van de officier van justitie of op verzoek van de verdediging woordelijk te laten opnemen. In dat geval dicteert de voorzitter de verklaring aan de griffier en wordt dat deel van de verklaring voorgelezen.⁶² Dit is de enige mogelijkheid die de procesdeelnemers tijdens het onderzoek ter terechtzitting hebben om invloed uit te oefenen op de wijze waarop de schriftelijke getuigen-

58 Tenzij de getuige wordt verdacht van meened. In dat geval wordt wel direct een op zichzelf staand proces-verbaal opgemaakt.

59 Soms moet het volgens de wet eerder (zie op dit punt § 8.3.1.3).

60 De wet verplicht daar ook toe op grond van artikel 281 lid 4 Sv.

61 Zie ook Van Kampen 2011, p. 7.

62 In geval van discussie over de weergave van de inhoud beslist de rechtbank. ‘Zoals de rechtbank uiteindelijk de verklaring vaststelt zal deze als woordelijk ter zitting uitgesproken moeten worden beschouwd’ (Melai-Groenhuijsen, art. 326, aant. 2).

verklaring wordt vastgelegd. Van deze mogelijkheid lijkt in de praktijk echter slechts sporadisch gebruik te worden gemaakt.⁶³ Van Kampen wijt dit aan de Nederlandse procescultuur en het grote vertrouwen in de rechterlijke macht, waarbij procesdeelnemers ervan uitgaan dat alle relevante informatie uit de getuigenverklaring wel in het proces-verbaal zal worden genomen.⁶⁴ Daarbij is op het moment van horen niet altijd duidelijk wat relevant is of zal worden.

De inhoud van het proces-verbaal wordt gecontroleerd door de voorzitter, die het tezamen met de griffier vaststelt en ondertekent. De overige rechters worden hier in beginsel niet bij betrokken, tenzij hier een bijzondere aanleiding toe bestaat (bijvoorbeeld omdat de voorzitter afwezig is of het een complexe zaak betreft). De procesdeelnemers krijgen de in het proces-verbaal neergelegde (getuigen)verklaringen pas veel later onder ogen. Het zittingsproces-verbaal hoeft – als gezegd – in de regel pas te worden uitgewerkt zodra een rechtsmiddel is ingesteld en daarvoor geldt een wettelijke termijn van vier maanden. In de praktijk duurt het veelal ook maanden voordat de inhoud van de ter zitting afgelegde verklaringen aan de hand van de aantekeningen van de griffier worden vastgesteld.⁶⁵ Alleen in geval van een schorsing heeft de verdediging het proces-verbaal met daarin de afgelegde getuigenverklaringen dus eerder tot haar beschikking.

De mogelijkheden om bij een volgende terechtzitting of eventueel in hoger beroep wijzigingen te doen doorvoeren in de verklaring, indien de verklaring niet compleet is of fouten bevat, zijn daarnaast beperkt. De raadsman kan een verzoek doen tot aanpassing van het zittingsproces-verbaal indien hij van oordeel is dat het proces-verbaal niet klopt, maar dergelijke verzoeken hebben in de regel weinig kans van slagen.⁶⁶ De wet voorziet immers niet in een zogenoemd herstelproces-verbaal. De juistheid van een dergelijke claim is ook lastig te verifiëren nu opnamen meestal ontbreken en de onderliggende aantekeningen van de griffier ook niet altijd uitsluitend bieden of juist zijn. In die gevallen is de enige optie tot verificatie het opnieuw horen van de getuige in kwestie, maar daartoe moeten de rechters dan wel bereid zijn.

Thans wordt ook op het onderzoek ter terechtzitting steeds vaker gebruikgemaakt van de mogelijkheden die de audiovisuele techniek biedt als het gaat om het auditief registreren van verhoren. Dit is van belang omdat er in de regel veel tijd verstrijkt voordat de verklaringen aan de hand van de ter terechtzitting gemaakte aantekeningen worden uitgewerkt en de verdediging hier nauwelijks invloed op kan uitoefenen. Aan het pleidooi van Van Kampen uit 2011 om ook de verhoren op het onderzoek ter terechtzitting auditief of audiovisueel te laten vastleggen lijkt gehoor te worden gegeven.⁶⁷ In de Recht-

⁶³ Van Kampen 2011, p. 32.

⁶⁴ Van Kampen 2011, p. 33.

⁶⁵ Van Kampen 2011, p. 30-31. Zie ook Brouwer 2009, p. 208-209.

⁶⁶ Van Kampen 2011, p. 7 en 16.

⁶⁷ Van Kampen 2011, p. 40 en Brouwer 2009, p. 215.

bank Den Haag worden nu in ieder geval standaard geluidsopnamen gemaakt van het onderzoek ter terechtzitting.

11.5 PROCES VAN TRANSFORMATIE BIJ DE VERSLAGLEGGING

Verklaringen die zijn afgelegd in een verhoorsituatie, worden standaard vastgelegd in de vorm van een proces-verbaal van verhoor. Dit proces-verbaal wordt opgesteld met het oog op het toekomstig gebruik in de strafrechtelijke procedure. Tijdens het verhoor wordt reeds op de verslaglegging in het proces-verbaal geanticipeerd.⁶⁸ Bij de schriftelijke verslaglegging van verhoren en het tot stand brengen van een juridisch relevante verklaring vindt een transformatie van de getuigenverklaring plaats. Hieronder wordt nader ingegaan op de wijze waarop dit proces van transformatie geschiedt. De zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog vormt daarbij het primaire uitgangspunt. Dit is immers nog altijd de meest dominante vorm van verbaliseren, hoewel bij de politie – zoals we hiervoor zagen – tegenwoordig meer variatie valt waar te nemen.⁶⁹ Het proces van transformatie is bij deze vorm van verslag leggen ook het meest geprononceerd. Echter, een deel van de hieronder beschreven transformatieprocessen doet zich ook voor, zij het in mindere mate, indien het gesprokene wordt weergegeven in (beknopte) vraag- en antwoordvorm.

11.5.1 Omzetting van de dialoog van het verhoor naar een schriftelijk monoloog

Wat betreft de vorm: bij het opschrijven van een verklaring in een proces-verbaal vindt allereerst een omzetting plaats van gesproken interactie naar een schriftelijk relaas. Het omzetten van een rechtstreekse en persoonlijke dialoog naar een geschreven stuk brengt een wezenlijke reductie in de aangeboden informatie mee. Een groot deel van de non-verbale communicatie tijdens het verhoor komt immers niet tot uitdrukking in het proces-verbaal. De verhoorder kan ervoor kiezen om bepaalde non-verbale uitingen te verbaliseren, bijvoorbeeld door in het proces-verbaal op te schrijven op het moment dat de getuige geëmotioneerd raakt of een stilte laat vallen. Dit heeft evenwel niet hetzelfde effect als rechtstreekse kennisname van non-verbaal gedrag.⁷⁰

Bij de weergave van een verhoor in een proces-verbaal kiest men veelal voor de vorm van een monoloog. De monoloogvorm bestaat eruit dat de (getuigen)verklaring wordt opgeschreven in de vorm van een lopend verhaal vanuit de eerste persoon enkelvoud. Dit wekt de indruk alsof de getuige zijn

68 Komter 2011, p. 29 en Jönsson & Linell 1991, p. 436.

69 Malsch, De Keijser & Rietdijk 2011, p. 1017 en Van Kampen 2011, p. 6.

70 Zie ook het onderzoek van Malsch, De Keijser & Rietdijk 2011.

verhaal spontaan (zonder hulp en onderbrekingen) zo heeft verteld. Hieronder volgt een voorbeeld uit een proces-verbaal van vernieling.

‘Op zaterdag 14 november 2009, omstreeks 3:50 bevond ik mij in mijn woning aan de (...) in Alphen aan den Rijn. Mijn woning maakt deel uit van een portiekflat. In het portiek bevinden zich zes deuren. Het portiek is afgesloten door middel van een deur. Naast deze deur bevinden zich bellen. Ik werd wakker omdat mijn bel ging. Er stond iemand beneden bij het portiek aan te bellen. Ik keek vervolgens naar buiten en ik zag een man staan. Ik woon op de tweede verdieping en ik heb goed zicht op de straat voor mijn woning. Ik zal de man later omschrijven. Ik zag dat hij tegen de deur van het portiek stond te schoppen. Ook zag ik dat hij tegen fietsen stond te trappen die bij het portiek stonden. De man die ik zag heb ik al eerder bij het portiek gezien. Hij staat vaker herrie te schoppen. Ik heb van de burens gehoord dat de man Michel heet. Later hoorde ik veel herrie buiten. Het was glasgerinkel. Ik heb toen niets gezien. Ik kan de man omschrijven als een grote man. Hij droeg vannacht een sjaal en een jas. Ik zag dat hij een rode tas bij zich had.’

Kenmerkend voor de monoloogvorm is dat gestelde vragen niet, of slechts in zeer beperkte mate, in het proces-verbaal zijn terug te vinden. In beginsel worden alleen de antwoorden genoteerd, hetgeen geschiedt door deze in een lopend tekstverband te plaatsen waarbij de tijdens het verhoor besproken thema's door de verbalisant op logische wijze worden gerangschikt. Tijdens het verhoor zullen immers de gebeurtenissen veelal niet in chronologische volgorde worden verteld en vaak komen onderwerpen meermaals tijdens het verhoor aan de orde. Ten behoeve van de leesbaarheid zal de verhorende persoon derhalve trachten in de monoloog van het proces-verbaal samenhang en een chronologische structuur aan te brengen en herhalingen te voorkomen.⁷¹

Vragen worden in een proces-verbaal in monoloogvorm alleen opgenomen op die momenten dat de persoon die de verklaring optekent, dat noodzakelijk acht.⁷² Wanneer dit het geval is, dan geschiedt ook dat in de eerste persoon enkelvoud.

‘U vraagt mij naar het signalement van de man. Ik zag dat het een blanke man betrof. Ik zag dat hij ongeveer 180 centimeter lang was. Ik ben zelf 160 cm lang. De man was gekleed in een dikke blauwe jas en een spijkerbroek. Ik zag dat de man een normaal postuur had en bruin haar. Verder kan ik u niets verklaren over deze man.’

Er zijn verschillende manieren om de gestelde vragen in monoloogvorm op te schrijven. Naast de zinsnede ‘u vraagt mij’, komt ook voor dat de verbalisant

71 Haket 2007, p. 97 en Jönsson & Linell 1991, p. 431.

72 Komter 2001, p. 31.

schrijft 'u laat mij opmerken' of dat de rechter-commissaris dicteert aan de griffier 'op de vraag van de officier van justitie antwoord ik'. Ook bij het tonen van voorwerpen of foto's wordt van een soortgelijke zinsconstructie gebruikgemaakt ('U toont mij een jas, die jas is van mijn zoon'). Hoewel de vorm van een monoloog het noteren van de gestelde vragen wel toelaat, nodigt zij daar door de enigszins omslachtige wijze van formuleren geenszins toe uit. De monoloogvorm wordt juist gekenmerkt door het feit dat de inbreng van de verhorende persoon grotendeels onzichtbaar is.⁷³

Met het gebruik van de ik-vorm hangt samen dat de getuige het proces-verbaal na afloop van het verhoor bij de politie en de rechter-commissaris ondertekent als zijn verklaring.⁷⁴ De wet schrijft dit ten aanzien van het proces-verbaal bij de rechter-commissaris ook uitdrukkelijk voor in artikel 174 Sv. Een dergelijke bepaling ontbreekt voor wat betreft het verhoor van de politie, maar de werkwijze is in de praktijk hetzelfde.⁷⁵ Met het ondertekenen van het proces-verbaal maakt de getuige het proces-verbaal tot zijn eigen verklaring.⁷⁶ Komter stelt in dit verband dat de verklarende persoon met het plaatsen van zijn handtekening als het ware de auteur van de monoloog wordt.⁷⁷ De gangbare monoloogvorm kan tevens in verband worden gebracht met het voorschrift van artikel 29 lid 3 Sv dat politieverbalisanten aanspoort om verklaringen (van verdachten) zoveel mogelijk in eigen woorden op te tekenen. De gebezigde ik-vorm wekt immers de indruk dat de verklarende persoon rechtstreeks stem krijgt. De afgelegde verklaring oogt daardoor meer authentiek.

11.5.2 Verzakelijking van het taalgebruik van de getuige

Hoewel vooral de monoloogvorm sterk de suggestie wekt dat het geheel het eigen verhaal van de getuigenverklaring betreft, komt de inhoud van de opgetekende verklaring in het proces-verbaal veelal niet overeen met de

73 Komter 2011, p. 24 en Komter 2001, p. 30.

74 Alleen bij het onderzoek ter terechtzitting blijft ondertekening – als gezegd – achterwege, maar ook daar wordt de monoloogvorm gebruikt.

75 Bij de politie komt men een enkele keer ook de derde persoon enkelvoud tegen (hij zei dat de overvaller een rode jas aan had). Deze vorm treft men bijvoorbeeld aan als het gaat om een – in een proces-verbaal van bevindingen – neergelegd informatief voorgesprek of neergelegde mededelingen van een getuige die weigert op het bureau een verklaring te komen afleggen. In die gevallen wordt het proces-verbaal alleen ondertekend door de verbalisant en heeft de inhoud kennelijk, in de ogen van de politie, niet te gelden als een volwaardige getuigenverklaring. Deze vorm past beter bij het *de auditu*-karakter dat door de Hoge Raad aan processen-verbaal van politie wordt toegedicht.

76 Zie in dit verband ook Rozemond 1998, p. 121 in relatie tot de *de auditu*-discussie. Nu de getuige de verklaring ondertekent als zijn eigen verklaring, is er volgens hem geen aanleiding om die onder de noemer van het *de auditu*-bewijs te scharen.

77 Komter 2011, p. 23-24.

letterlijke bewoordingen die zijn gebruikt door de getuige tijdens het verhoor. Integendeel, de praktijk leert dat de monoloogvorm veelal geen woordelijke weergave van het gesprokene bevat. Dat is bij een volledige omzetting van een dialoog naar een monoloog ook bijna niet mogelijk. Als in een verhoor een vraag wordt gesteld die door de getuige bijvoorbeeld alleen wordt beantwoord met ja of nee, dan is de verbalisant genoodzaakt om de vraag toch te vermelden en wordt de vraag in de regel in het antwoord opgenomen. Op die manier worden de formuleringen van de verhorende functionaris rechtstreeks onderdeel van de op schrift gestelde verklaring. De verbalisant kan er wel voor kiezen om zijn eigen inbreng zichtbaar te maken, maar ook dat kan leiden tot gekunstelde zinsconstructies.⁷⁸ De vragen die de verbalisant heeft gesteld worden ook dan opgetekend vanuit de persoon van de getuige: 'U vraagt mij naar zijn signalement. Hij had een groot postuur, donker haar en droeg een rode muts'. Het is bij gebruik van de monoloogvorm dus niet goed mogelijk om bij de precieze bewoordingen van de getuige te blijven.

De verandering van het taalgebruik van de getuige is niet uitsluitend gelegen in de omzetting van monoloog naar dialoog. De wijzigingen hangen mede samen met de omzetting van mondelinge communicatie naar een schriftelijk stuk, met een specifieke vorm.⁷⁹ Processen-verbaal zijn vaak afstandelijk of 'zakelijk' van toon, in de zin dat zij zijn ontdaan van emoties. Het taalgebruik is tevens veelal juridisch van aard en opgewaardeerd naar een 'middenklasse niveau'.⁸⁰ Met name in processen-verbaal van verhoor door de politie doen de gebruikte formuleringen vaak formeel, plechtstatig en daarmee enigszins kunstmatig aan.⁸¹ Uit de wijze van formuleren kan de lezer reeds afleiden dat de getuige deze woorden tijdens het verhoor niet letterlijk zo in de mond heeft genomen. Dat verbalisanten niet altijd letterlijk weergeven wat is gezegd, komt mede voort uit een behoefte om het gesprokene om te zetten in correct taalgebruik.

De herformulering van hetgeen de getuige heeft gezegd, geschiedt overigens niet alleen bij de politie, maar ook bij de rechter-commissaris. De rechter-commissaris dicteert een verklaring weliswaar aan de hand van de door hem tijdens het verhoor gemaakte aantekeningen, maar hij blijft daarbij ook niet altijd bij de letterlijke bewoordingen van de getuige. Bij het optekenen van verklaringen vindt ook hier weer een zekere opwaardering van het taalgebruik plaats, in de zin dat de rechter-commissaris foutieve zinsconstructies, foutief taalgebruik of grof taalgebruik niet zonder meer zal overnemen. Dit geldt ook voor de griffier ter terechtzitting. De eis van zakelijke verslaglegging laat in principe ook de griffier de ruimte om het verklaarde te herformuleren. De

78 Komter 2001, p. 31.

79 Jönsson & Linell 1991, p. 430-431, 435. Dit is het terrein van de forensische linguïstiek.

80 Shuy 1998, p. 100.

81 Zie voor een 'bloemlezing uit het proza van de plichtgetrouwe politieagent', Roose 2007, p. 116-117. Zie ook Jönsson & Linell 1991, p. 430-431.

mate waarin het letterlijk gesprokene terugkomt in het proces-verbaal, hangt in feite bij iedere instantie sterk af van de persoon die het proces-verbaal opmaakt.

11.5.3 Selectie van informatie met het oog op het bewijsgebruik en de kwalificatie

Processen-verbaal van getuigenverhoren hebben als gezegd in de regel een beknopt en samenvattend karakter. Slechts bij uitzondering wordt gekozen voor een gedetailleerde weergave van de gestelde vragen en antwoorden of een letterlijke transcriptie van het verhoor. De beknopte of 'zakelijke' verslaglegging is in alle fasen van het strafproces de norm. Bij een zakelijke verslaglegging maakt de functionaris die de verklaring optekent een selectie uit de aangeboden informatie. Niet alle door de getuige ingebrachte informatie wordt immers relevant bevonden. De persoon die het verslag maakt zal in het proces-verbaal die informatie opnemen, waarvan hij meent dat de lezer die nodig heeft om een beslissing te nemen, en daarbij overbodige details achterwege te laten. De reden voor deze werkwijze is dat processen-verbaal erg omvangrijk en lastiger te doorgronden worden als alles waarover is verklaard moet worden genoteerd. De verklarende persoon maakt niet altijd onderscheid tussen hoofden bijzaken, met als gevolg dat de klemtoon van het proces-verbaal mogelijk anders worden gelegd dan vanuit een oogpunt van bewijs en kwalificatie wenselijk is.⁸² Het selecteren van de relevante feiten wordt gezien als taak van de opsteller van het proces-verbaal en niet als taak van de getuige of de lezer van het proces-verbaal.⁸³ Degene die het proces-verbaal opstelt brengt niet alleen een selectie aan in de aangeboden hoeveelheid informatie, maar tracht daarnaast ook een min of meer 'eenduidig' verhaal te verkrijgen. Ten behoeve daarvan zal hij aarzelingen, vaagheden en inconsistenties soms weglaten of reduceren.⁸⁴

De selectie uit de door de getuige aangeboden informatie geschiedt mede met het oog op de strafbepaling die volgens de verhoorder op de centrale gedraging(en) van toepassing is.⁸⁵ In veel gevallen zal immers tijdens het verhoor reeds sprake zijn van een specifieke verdenking jegens een bepaald persoon van een concreet strafbaar feit en wordt het verhoor door deze verdenking gedomineerd. Degene die het proces-verbaal opstelt zal met de strafbepaling in zijn achterhoofd zijn best doen om alle voor het delict relevante feiten

⁸² Bockstaele 1995, p. 109-110.

⁸³ Zie Huisman, Pranger & Steenwinkel 2007, p. 30.

⁸⁴ Rock 2001, § 7.

⁸⁵ Zoals in § 12.4.1 nog nader aan de orde wordt gesteld, kan dit leiden tot *confirmation bias*. Doordat de verbalisant reeds een selectie maakt wordt partijen later in het strafproces de mogelijkheid ontnomen om andere verhalen te toetsen.

in het verslag aan bod te laten komen. De wens om alle relevante bestanddelen van het delict aan de oppervlakte te brengen, kan soms echter leiden tot enigszins merkwaardig of gekunsteld aandoende constructies. Zo staat in processen-verbaal van aangifte van winkeldiefstal steevast de zinsnede dat het goed zonder toestemming is weggenomen. Dit wordt in het proces-verbaal opgenomen met het oog op het nader te bewijzen bestanddeel 'met het oogmerk van wederrechtelijke toe-eigening'. De bewuste mededeling treft men echter ook aan in de situatie waarin de verdachte zonder te betalen langs de kassa is gelopen en uit de feiten al duidelijk is dat toestemming tot het meenemen van de goederen heeft ontbroken. Ook in een proces-verbaal van aangifte van mishandeling of bedreiging wordt vaak gerefereerd aan het ontbreken van toestemming.

Uit het voorgaande volgt dat de functionaris die het proces-verbaal opmaakt, meer doet dan het louter conserveren van de relevante informatie met het oog op de bewijs- en de kwalificatievraag. Vooral bij de politie bestaat soms de neiging om op deze – aan de beslissende rechter voorbehouden – vragen vooruit te lopen door de verklaring van de getuige alvast in kwalificerende bewoordingen op te tekenen. Een voorbeeld van dergelijk kwalificerend taalgebruik betreft de persoon die aangifte doet van oplichting en verklaart dat de persoon aan wie hij zijn bankpas heeft afgegeven 'de opzet heeft gehad om zich wederrechtelijk te bevoordelen'. Deze bewoordingen passen precies onder de delictsomschrijving van artikel 326 Sr en zullen niet op deze manier door de getuige in de mond zijn genomen. In dit verband wordt ook wel gesproken van het 'toeschrijven naar de tenlastelegging'. Het gaat dan om het selecteren en verwoorden van de relevante feiten op zodanige wijze dat deze passen bij de delictsomschrijving. In het volgende voorbeeld wordt duidelijk hoe feitelijke en 'kwalificerende' beschrijvingen door elkaar kunnen lopen.

'Ik ben als senior pedagogisch medewerker werkzaam voor de stichting kinderopvang Leiden. Ik ben namens de stichting gemachtigd tot het doen van aangifte. Ik doe aangifte van inbraak dan wel van poging tot inbraak in een bedrijfspand gevestigd op (...). Dit betreft kinderopvangcentrum genaamd (...). Men heeft gepoogd een goed weg te nemen dat de stichting kinderopvang Leiden geheel in eigendom toebehoort. Niemand had het recht of de toestemming dit goed weg te nemen noch om dit te doen door middel van braak/verbreking/inklimming/valse sleutel. De uitvoering van het misdrijf is niet voltooid omdat ik begreep dat de inbreker overlopen is door de politie en is aangehouden. Ik kan u verder het volgende verklaren: [feitelijke beschrijving]

Het pand is rondom slotvast en onbeschadigd afgesloten.'

In dit voorbeeld, ontleend aan een bestaand proces-verbaal van aangifte, wordt de verklaring eerst in de kwalificerende bewoordingen weergegeven, waarna (op de in het citaat aangeven plaats) een beschrijving volgt waarin dergelijke formuleringen grotendeels ontbreken. Kwalificerende passages plegen in

processen-verbaal vooral aan het begin en aan het slot van de verklaring te staan, waarbij veelal gebruik wordt gemaakt van standaard tekstblokken. Het volgende tekstblok is daar een ander duidelijk voorbeeld van.

‘Ik doe aangifte van oplichting. Doordat de verdachte een valse naam/valse hoedanigheid aannam, dan wel gebruikmaakte van listige kunstgrepen/samenweefsels van verdichtsels, werd ik bewogen tot de afgifte van geld/goed. Als ik dat zou hebben geweten, dat verdachte een valse naam/valse hoedanigheid had aangenomen, dan wel gebruikmaakte van listige kunstgrepen/samenweefsel van verdichtsels, dan zou ik niet tot afgifte zijn overgegaan. De oplichting vond als volgt plaats: (...)’

Een passage als de bovenstaande biedt geen inhoudelijke informatie, maar zegt uitsluitend iets over de kwalificatie die de verhoorder op het oog had toen hij het verhoor afnam. In beide voorbeelden volgen na deze kwalificerende passages door de verbalisant, de verklaringen van de getuige in min of meer eigen bewoordingen. Niettemin kan men kwalificerende bewoordingen ook in het lopende verhaal van de getuige aantreffen. Wanneer in een proces-verbaal van aangifte inzake diefstal staat dat de inbreker met een ‘valse sleutel’ is binnengekomen, dan betreft dat een kwalificerende term die de getuige waarschijnlijk niet zo zal hebben gebruikt.

Als gezegd is het proces van transformatie het meest zichtbaar bij de zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog. Echter, een deel van de hiervoor beschreven mechanismen doet zich ook voor bij processen-verbaal die zijn opgesteld in vraag- en antwoordvorm. Dat vragen in het proces-verbaal zijn opgenomen, betekent namelijk niet dat die vragen ook daadwerkelijk zo zijn gesteld of de antwoorden woordelijk zijn geregistreerd. Soms worden vragen achteraf ingevoegd ter structurering van het betoog of behelzen de antwoorden een samenvatting doordat alleen de hoofdvragen zijn ingevoegd. Op de vraag bijvoorbeeld of de getuige het wapen kan beschrijven, kan in het proces-verbaal een uitvoerig antwoord volgen, waarbij de vragen naar de vorm, de kleur en dergelijke niet meer worden genoemd. Het lijkt hierdoor alsof de getuige geheel uit eigen beweging over deze details verhaalt, maar dat hoeft niet het geval te zijn geweest. Aan de lengte van het antwoord en het aantal vragen valt overigens meestal wel af te lezen of het al dan niet een samenvatting betreft. Over het algemeen blijft men bij weergave van een verhoor in vraag- en antwoordvorm dichter bij de gebruikte bewoordingen van de getuige dan bij zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog. Echter, alleen bij een letterlijke transcriptie, waarbij de interactie tijdens het verhoor letterlijk wordt uitgewerkt, is het proces van transformatie tot een minimum gereduceerd.

11.6 CONSEQUENTIES EN POTENTIËLE GEVAREN VAN DE GANGBARE WIJZE VAN VERBALISEREN

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de consequenties en de potentiële gevaren ten aanzien van deze gangbare wijze van verbaliseren en het proces van normatieve transformatie dat hiermee gepaard gaat.

11.6.1 Duidelijkere narratieve structuur en verwijdering van de oorspronkelijke inhoud

Een consequentie van de normatieve transformatie die de getuigenverklaring ondergaat is dat deze een sterkere narratieve structuur krijgt.⁸⁶ De verklaring in het proces-verbaal is veelal logischer van vorm en vertoont meer samenhang dan de dialoog waarop de verslaglegging is gebaseerd.⁸⁷ De narratieve structuur wordt voorts versterkt doordat in het proces-verbaal aarzelingen en nuanceringen worden weggelaten en de verklaring in kwalificerende bewoordingen wordt opgetekend.

In de literatuur is wel benadrukt dat handelingen, waarnemingen en gebeurtenissen pas betekenis krijgen in de context van een 'verhaal'. Door feiten en gebeurtenissen in de context van een verhaal te plaatsen worden zij vatbaar gemaakt voor normatieve verwerking.⁸⁸ Kenmerkend voor verhalen is dat zij niet volkomen neutraal of waarde vrij zijn. In een verhaal wordt niet alleen verslag gedaan van feiten en gebeurtenissen, maar worden deze ook op zodanige wijze gerangschikt dat zij passen in een overstijgende, normatieve structuur.⁸⁹ De verteller van het verhaal speelt daarin een belangrijke rol, omdat hij degene is die de feiten en omstandigheden in hun samenhang presenteert, waarmee al dan niet bewust de normatieve achtergrondkennis van de lezer of toehoorder wordt geactiveerd.⁹⁰ De vraag is echter of, met het aanbrengen van narratieve coherentie, de inhoud van het proces-verbaal houdende de getuigenverklaring nog een voldoende accurate weergave behelst van hetgeen tijdens het verhoor is verteld. Dat verhalen een belangrijke rol spelen bij het betekenis geven aan bepaalde waarnemingen en gebeurtenissen, betekent niet dat een coherent verhaal altijd voldoende is. In het recht moet de vraag altijd zijn of het verhaal nog wel overeenkomt met de buitentalige

86 Jönsson & Linell 1991, p. 431.

87 Haket 2007 p. 97.

88 De Jong 2008, p. 232.

89 De Jong 2008, p. 216.

90 Op het gebied van de narrativiteit bestaat de nodige theorievorming, waarin vanuit verschillende perspectieven worden gekeken naar het verhaal en de betekenisverlening aan feiten daarbinnen. Zie hierover onder meer 't Hart 1982, p. 81-218, Witteveen 1990, p. 179-203 en De Jong 2008, p. 207-235.

werkelijkheid en met de door de ‘zender’ beoogde beschrijving van de werkelijkheid.

Het risico dat is verbonden aan een (te nadrukkelijke) narratieve verhaalsstijl in een proces-verbaal is dat de functionaris die het verslag opstelt (in de rol van verteller) te veel zijn interpretatie van de feiten en gebeurtenissen op de voorgrond stelt. De lezer kan hierdoor te veel worden gestuurd in de waardering van de in het verhaal besloten liggende feiten en omstandigheden. De selectie van informatie door de verbalisant brengt voorts mee dat de mogelijkheden worden beperkt om in een latere fase alternatieve scenario’s te onderzoeken die zouden kunnen worden geconstrueerd aan de hand van de weggelaten informatie. Tevens ontstaat het gevaar dat de gebruiker/lezer te veel aandacht heeft voor het verhaal als geheel en te weinig voor de details. Een mooi rond verhaal zonder al te veel tegenstrijdigheden en nuances nodigt nu niet bepaald uit tot een zorgvuldige atomistische analyse. Integendeel, het gevaar van *confirmation bias* en *belief perseverance* zoals dat aan de orde kwam in hoofdstuk 9, wordt hierdoor in potentie juist versterkt. Er vindt immers als het ware al een normatieve ‘voorbewerking’ plaats van het materiaal dat aan de rechter wordt voorgelegd, waardoor het in potentie lastiger wordt om van het zogenaamde ‘plot’ af te wijken. Ook het overzichtproces-verbaal voorin het dossier, waarin alle bevindingen en verklaringen van de politie in verkorte vorm zijn opgenomen, kan belief perseverance in de hand werken. Dit proces-verbaal is in de regel meer dan een instrument voor de ontsluiting van het dossier. In het overzichtproces-verbaal wordt veelal tevens een verhaallijn geschetst, een perspectief of leidraad, tegen de achtergrond waarvan de lezer de processtukken in het dossier kan bekijken. Echter, zonder kennisname van de tenlastelegging en het overzichtproces-verbaal is het voor de lezer erg lastig om snel een beeld te krijgen van waar het in de desbetreffende zaak om draait.⁹¹

Het te veel anticiperen op toekomstig bewijsgebruik kan er tevens toe leiden dat de verklaring aan waarheidsgetrouwheid moet inboeten. De Nationale ombudsman heeft zich meermalen kritisch uitgelaten over de processen-verbaal van verhoor bij de politie en de mogelijke verschillen tussen dat wat is verklaard tijdens het verhoor en hetgeen daaromtrent is opgetekend. Hij heeft hierover het volgende opgemerkt.

‘Het is een Nederlands gebruik dat de politie toeschrijft naar de tenlastelegging. De politie selecteert en verwoordt de relevante feiten zodanig dat deze passen bij een delictsomschrijving. Onder strafrechtjuristen is hierover helaas weinig discussie. (...) Het al te zeer toeschrijven naar de tenlastelegging en (...) het eventueel niet

91 In de thans geldende Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel geweld is uitdrukkelijk opgenomen dat in het overzichtproces-verbaal geen samenvattingen uit verhoren worden vermeld, maar slechts een korte verwijzing naar het betreffende verhoor.

ondertekend zijn van een verbaal in een dossier vormen zwakke schakels in onze strafrechtspleging.⁹²

Het toeschrijven naar de tenlastelegging of bewijsbeslissing is overigens een gevaar dat zich in potentie ook kan manifesteren bij het vaststellen van de inhoud van ter terechtzitting afgelegde (getuigen)verklaringen. Het (uitgewerkte) proces-verbaal ter terechtzitting wordt immers meestal pas opgemaakt nadat de beslissing omtrent de feiten reeds is genomen en op het moment dat ook de bewijsmiddelen in aanvulling op het verkorte vonnis worden uitgewerkt. De verleiding is groot om de verklaring op te stellen met de bewezenverklaring in het achterhoofd.⁹³

De selectie van informatie en het toeschrijven naar een bepaalde delictsomschrijving hebben voorts als risico dat delen van de afgelegde verklaring worden weggelaten die in een latere fase van het strafproces van belang kunnen blijken te zijn. De verhoorder bepaalt welke uitlatingen van de getuige relevant zijn en in het proces-verbaal moeten worden opgenomen. Voor de verhorende functionaris is het echter – zeker vroeg in het onderzoek – niet altijd eenvoudig in te schatten welke informatie in een later stadium mogelijk nog belangrijk kan worden. Uit onderzoek van Lamb en collega's waarin de aantekeningen bij twintig verhoren werden vergeleken met de geluidsbanden van de interviews, bleek dat meer dan de helft van de uitingen van de geïnterviewden, tezamen met 25% van de details relevant voor de zaak, niet in de zogenaamde *verbatim* aantekeningen van de verbalisanten waren opgenomen.⁹⁴ Zo ontstaat de paradoxale situatie dat bij de transformatie van de afgelegde verklaring naar een voor het strafproces bruikbaar bewijsmiddel informatie verloren kan gaan, die nadien voor het bewijs van (grote) betekenis kan blijken. Dit gevaar wordt versterkt als het lang duurt voordat een verklaring op schrift wordt gesteld of wanneer een andere persoon dit doet. Niet voor niets schrijft de wet ten aanzien van de politie voor dat zij ten spoedigste proces-verbaal opmaakt. In de praktijk kan er nog wel eens de nodige tijd overheen gaan.⁹⁵ Het probleem dat gemaakte aantekeningen pas in een relatief laat stadium worden uitgewerkt doet zich vooral ook voor bij verklaringen afgelegd ter terechtzitting. Daar kunnen als gezegd maanden verstrijken alvorens de inhoud van de verklaring in het uitgewerkte proces-verbaal wordt vastgesteld.⁹⁶

92 Uit zijn column in *Opportuun* 2007, p. 18. Zie ook de rapporten van Nationale ombudsman 2006/10 en 2006/346.

93 Van Kampen 2011, p. 29.

94 Lamb e.a. 2000, p. 704.

95 Een voorbeeld betreft de Schiedammer parkmoord, waar uit de evaluatie bleek dat een tweetal processen-verbaal van verhoor van Kees B. pas weken later waren opgemaakt (Posthumus 2005).

96 Volgens Brouwer is het ook niet altijd de oorspronkelijke griffier die de zittingsaantekeningen uitwerkt tot een volwaardig proces-verbaal (Brouwer 2009, p. 210).

11.6.2 Hermetisch karakter en toetsbaarheid van het proces-verbaal

Een ander gevolg van het proces van (normatieve) transformatie is dat het proces-verbaal van verhoor een zogenaamd 'hermetisch karakter' krijgt.⁹⁷ Niet alleen kunnen aarzelingen en nuances die de getuige tijdens het verhoor heeft geuit niet altijd in het proces-verbaal worden teruggelezen, ook de inbreng van de verhoorder valt niet of slechts in beperkte mate te achterhalen.⁹⁸ Een zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog biedt nauwelijks inzicht in het proces van totstandkoming. De omzetting van dialoog naar monoloog zorgt ervoor dat de gestelde vragen wegvallen. Uit het proces-verbaal kan niet meer worden afgeleid of sturing heeft plaatsgevonden en wie als eerste bepaalde informatie in het verhoor heeft ingebracht of een bepaalde kwalificatie heeft gegeven aan de feiten.⁹⁹ Doordat het proces-verbaal hierin geen inzicht biedt, kan de gang van zaken tijdens het verhoor niet goed worden gecontroleerd en wordt verhuld welke bijdrage de verhorende functionaris heeft geleverd aan de constructie van de verklaring zoals die is afgelegd en (nadien) op schrift is gesteld.¹⁰⁰

Het feit dat een deel van de interactie tijdens het verhoor voor de gebruiker van het proces-verbaal verborgen blijft, heeft consequenties voor de inschatting van de waarheidsgetrouwheid van de tijdens het verhoor afgelegde verklaring. Voor de waardering van de afgelegde verklaring is controle op de totstandkoming van wezenlijk belang. Als vragen niet worden genoteerd, dan heeft de gebruiker van het proces-verbaal geen aanknopingspunten om de totstandkoming van de verklaring op dit punt te toetsen. Indien de verhorende functionaris suggestieve vragen heeft gesteld of bepaalde cruciale informatie zelf in het verhoor heeft ingebracht, dan kan de gebruiker dat niet uit het proces-verbaal afleiden.¹⁰¹ Het kan dus zijn dat bepaalde informatie aan de getuige wordt toegeschreven, terwijl die in werkelijkheid van de verbalisant afkomstig is. Buitenlands onderzoek maakt duidelijk dat dit een reëel gevaar is. Al eerder aangehaald onderzoek van Lamb en collega's naar de schriftelijke verslaglegging van verhoren laat zien dat achteraf minder dan de helft (44%) van details genoemd door de kinderen in het onderzoek werden toegeschreven aan de correcte ondervragingstechniek. Verbalisanten schreven details systematisch toe aan open vragen in plaats van aan gesloten vragen.¹⁰² Geconstateerd moet worden dat de toetsing van de geloofwaardigheid van de afgelegde verklaring door de stijl van verbaliseren wordt bemoeilijkt. Dit is extra problematisch,

97 Komter 2001, p. 30.

98 Komter 2011, p. 24 en Malsch, Haket & Nijboer 2008, p. 2581.

99 Komter 2011, p. 24 en Komter 2001, p. 30. Zie ook Haket 2007, p. 97.

100 Vgl. Haket 2007, p. 88-89, die wijst op de vermenging die plaatsvindt tussen de inbreng van de verhorende functionaris en de getuige.

101 Komter 2001, p. 30.

102 Lamb e.a. 2000, p. 704.

omdat ook de controle ten tijde van de totstandkoming van de verklaring beperkt is, zoals eerder in dit hoofdstuk is beschreven.

11.7 WAARDE VAN DE SCHRIFTELIJKE VERKLARING VANUIT HET PERSPECTIEF VAN DE GEBRUIKER

Ondanks de beperkte toetsbaarheid van processen-verbaal en het proces van transformatie dat de daarin neergelegde getuigenverklaringen bij hun opschriftstelling doormaken, wordt over het algemeen door de gebruikers veel gewicht toegekend aan de inhoud van processen-verbaal. In de praktijk bestaat de neiging om de verklaring van de getuige die is afgelegd tijdens het verhoor te vereenzelvigen met de verklaring zoals die schriftelijk in het proces-verbaal is vastgelegd. Uit onderzoek blijkt dat de inhoud van het proces-verbaal als gegeven wordt beschouwd. Gebruikers vertrouwen erop dat het verklaarde correct is opgetekend.¹⁰³ Dit vertrouwen is tot op zekere hoogte onontbeerlijk. Het Nederlandse strafvorderlijke systeem, waarin recht wordt gedaan op basis van de stukken, is immers in belangrijke mate op dit vertrouwen gebaseerd. Volgens Komter wordt de tekst van het proces-verbaal echter behandeld als onproblematische weergave van wat is gezegd in verhoren.¹⁰⁴ Ook Haket constateert dat 'verklaringen, vanaf het moment dat ze op papier staan, aan de betrokkene worden toegeschreven, zonder dat er nog (veel) wordt stil gestaan bij de invloed van rechercheurs op de totstandkoming en verslaglegging van de verklaring'.¹⁰⁵

Vanwege het gewicht dat door gebruikers aan het proces-verbaal wordt gehecht, wordt het proces-verbaal in de literatuur ook wel aangeduid als *authoritative text*. Aan de tekst van een proces-verbaal wordt onder omstandigheden meer gezag toegekend dan aan mededelingen van de oorspronkelijke bron, op basis van wiens waarnemingen het proces-verbaal is opgesteld. Rock stelt in dit verband het volgende:

'The statement is not used simply to support, confirm or even explore the witness' presentation of events, rather it becomes an authoritative text against which even the witness, the original source of information contained in the statement, is assessed.'¹⁰⁶

Dat ter terechtzitting verstrekte informatie wel wordt afgewogen tegen een verklaring zoals die eerder is opgetekend, zien we ook terug in Nederland. Dit is ook inherent aan ons processysteem waarin verklaringen uit het voor-

103 Haket 2007, p. 181 en 204 en Komter 2011, p. 29 en 31.

104 Komter 2011, p. 31.

105 Haket 2007, p. 97.

106 Rock 2001, § 2.

onderzoek onverkort voor het bewijs kunnen worden gebruikt. Het wordt echter problematisch op het moment dat een onjuiste beeldvorming in het proces-verbaal door de oorspronkelijke zegspersoon op geen enkele manier meer kan worden rechtgezet. Zeker verdachten plegen op het onderzoek ter terechtzitting regelmatig verantwoordelijk te worden gehouden voor datgene wat zij – naar verluidt – tegen de politie of de rechter-commissaris hebben gezegd.¹⁰⁷ De vraag is of – gelet op de dynamiek van het verhoor en de wijze waarop de gesproken interactie wordt opgetekend – terecht zoveel waarde wordt gehecht aan de inhoud van de schriftelijke verklaring, vooral waar het verklaringen betreft afgelegd ten overstaan van de politie.

Verdachten, maar ook getuigen, die de inhoud van het proces-verbaal betwisten, worden ter terechtzitting gewezen op het feit dat zij hun verklaring toch hebben ondertekend. Van oudsher wordt de ondertekening namelijk als een belangrijke waarborg voor de correcte vastlegging van het verklaarde gezien. In de praktijk blijkt echter dat getuigen vaak hun verklaring niet doorlezen en ongezien ondertekenen.¹⁰⁸ Ook zij vertrouwen erop dat de verbalisant het wel goed zal hebben opgeschreven en hebben veelal geen idee van het belang dat aan hun schriftelijke verklaring kan worden gehecht.¹⁰⁹ Door rechters wordt veel betekenis toegekend aan het feit dat een proces-verbaal op ambtseed is opgemaakt. Verdachten en getuigen worden geconfronteerd met de vraag waarom de politie zou liegen. Echter, ook aan te goeder trouw opgetekende verklaringen kunnen – op essentiële punten – gebreken kleven. De verhorende functionaris zal zich niet altijd bewust zijn van de wijze waarop zijn perceptie mede de opgetekende verklaring kleurt. Daarbij komt dat het grote vertrouwen en het gebrek aan controle veel druk legt op de integriteit van de politiefunctionarissen.¹¹⁰

Een probleem is dat het door het hermetisch karakter van het proces-verbaal voor de gebruiker erg lastig is om de kwaliteit van het verhoor en de verslaglegging te toetsen. Indien er geluids- of video-opnamen zijn gemaakt, kunnen deze worden afgeluisterd of afgespeeld en worden vergeleken met de inhoud van het proces-verbaal in geval van mogelijke discrepanties. Echter, opnamen zijn slechts in een zeer beperkt aantal gevallen voorhanden. In de overige gevallen is de enige mogelijkheid de getuige in kwestie opnieuw te horen of eventueel de verbalisant te ondervragen op het moment dat de verdediging bezwaar maakt ten aanzien van de inhoud van het proces-verbaal of er anderszins aanleiding bestaat om te denken dat het proces-verbaal geen getrouwe weergave van het verhoor is. Het opnieuw horen is echter een tijdrovende bezigheid en heeft ook niet altijd zin meer, bijvoorbeeld in die gevallen waarin al te veel tijd is verstreken. Tevens zijn aan het herhaald

107 Komter 2002, p. 433.

108 Haket 2007, p. 134 en Malsch, Haket & Nijboer 2008, p. 2580.

109 Haket 2007, p. 204.

110 Melai-Groenhuijsen, art. 29, aant. 19.

verhoren ook risico's verbonden zoals in § 5.3.4 duidelijk werd. Maar ook als een nader verhoor nog wel nadere informatie zou kunnen opleveren, gebeurt het – naar mijn indruk – slechts sporadisch. Het is dan ook niet uitsluitend een kwestie van een gebrek aan controlemogelijkheden, maar ook van attitude. Indien opnamen bijvoorbeeld wel aanwezig zijn, dan nog blijkt de rechter niet altijd bereid om deze te bekijken.¹¹¹

Uit de jurisprudentie komt echter het beeld naar voren dat het aan de kwaliteit van processen-verbaal van politieverhoor inderdaad nog wel eens schort. De afgelopen jaren zien we in toenemende mate uitspraken waarin de rechter besluit tot niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie of vrijspraak, omdat moet worden vastgesteld dat de verhoren niet op de juiste manier zijn geverbaliseerd. Een recent voorbeeld hiervan betreft een zaak bij het Hof Arnhem waarin bij de verdachte sprake was van expressieve afasie en verbale afasie, op grond waarvan hij niet in staat was om te praten. In het proces-verbaal werd hiervan echter geen melding gemaakt. Hierin was slechts opgetekend 'Ik weet dat mijn rijbewijs is ingevorderd', terwijl voor het hof duidelijk was dat de verdachte dit niet zo kan hebben gezegd. In het proces-verbaal werd evenmin melding gemaakt van de wijze waarop met betrokkene is gecommuniceerd. Deze informatie was naar het oordeel van het hof zo cruciaal, dat het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk moest worden verklaard in zijn vervolging.¹¹² In de jurisprudentie gaat het steeds om gevallen waarin gemaakte fouten min of meer worden rechtgezet. Het is echter niet ondenkbaar dat andere fouten of discrepanties bij gebrek aan deugdelijke controlemogelijkheden onopgemerkt blijven. Met name vanuit de advocatuur komen negatieve geluiden met betrekking tot de kwaliteit van processen-verbaal van politieverhoren. De Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten (NVSA) stelt in dit verband 'dat er geen rechtszaak voorbij gaat, zonder dat er iets op het geschreven proces-verbaal valt aan te merken. De manier waarop agenten een verhoor uitschrijven klopt vaak niet'.¹¹³

111 Zie ook Mols, die stelt dat het bekijken van de beelden nog wel eens wordt nagelaten, getraind als procesdeelnemers zijn in het volgen van ambtsedige processen-verbaal (Mols 2003, p. 151). Zie ook Nierop & Van den Eshof 2008, p. 84.

112 Hof Arnhem 28 oktober 2010, *LJN* BO2126. Zie ook Hof 's-Hertogenbosch 21 juli 2010, *LJN* BN1833, Rb Breda 27 januari 2010, *LJN* BL0898, Rb Breda 18 februari 2009, *LJN* BH3201, Rb Groningen 20 maart 2008, *LJN* BC2524, Hof Amsterdam 30 augustus 2007, *NJFS* 2008, 1 en Rb Arnhem 8 augustus 2009, *NJFS* 2007, 246.

113 Zie het nieuwsbulletin van recht.nl en NOS headlines van 10 december 2010 onder het kopje 'Einde proces-verbaal?'

11.8 HET EFFECT VAN DE WIJZE VAN OVERBRENGING OP DE GEBRUIKER – WAT IS DE IDEALE VORM?

Hiervoor is gebleken dat aan de gangbare wijze van verbaliseren, de zakelijke verslaglegging in monoloogstijl of een variant daarop, vanuit een oogpunt van waarheidsvinding de nodige haken en ogen zitten. De kwaliteit van processen-verbaal laat in sommige gevallen te wensen over. De vraag is tot welke conclusie dit zou moeten leiden. Aan elke vorm van overbrenging zijn immers potentiële nadelen verbonden. Wanneer we eventuele alternatieven voor de heersende monoloogvorm overwegen, moeten deze nadelen worden meegenomen. Daarbij is een complicatie dat de wijze van overbrenging onbedoelde effecten kan hebben op het waarderingsproces van de rechter. Een bepaalde vorm van vastlegging kan vanuit het perspectief van het deugdelijk conserveren van de verklaring mogelijk superieur zijn, maar dat hoeft niet automatisch te betekenen dat rechters (of andere gebruikers) bij die vorm ook betere beslissingen nemen of beter in staat zijn om de verklaringen op hun geloofwaardigheid te toetsen.

Empirisch onderzoek laat zien dat de vorm waarin de verklaring wordt overgebracht, van invloed is op het waarderingsproces. Eerder aangehaald onderzoek van Malsch en collega's maakt inzichtelijk dat verschillen in de vormgeving van processen-verbaal leiden tot verschillende oordelen over het verhaal van de verdachte in termen van geloofwaardigheid, de kwaliteit van het verhoor en het uiteindelijke oordeel of de verdachte schuldig is.¹¹⁴ Het onderzoek geeft echter slechts beperkt inzicht in de factoren die verantwoordelijk zijn voor de verschillen in waardering.¹¹⁵ Op basis van dit onderzoek kunnen geen conclusies worden getrokken over de mate waarin de verschillende vormen van verslaglegging nu leiden tot betere beslissingen omtrent de waarheidsgetrouwheid van het verhaal van de verdachte.

Gezien de normatieve transformatie die de verklaring doormaakt bij de zakelijke verslaglegging in de vorm van een monoloog of in de vorm van een sterk ingedikte vraag- en antwoordvorm, moet worden geconstateerd dat er andere vormen van vastlegging zijn die beter geschikt zijn voor het conserveren van (getuigen)verklaringen. Wanneer de inhoud en structuur van het verhoor behouden moeten blijven, dan lijkt een transcriptie meer geschikt dan een traditioneel proces-verbaal. Het nadeel van het transcriberen van een verklaring is dat dit erg veel tijd vergt en dat transcripties vaak lastig leesbaar zijn. Vandaar dat de oplossing voor een meer deugdelijke verslaglegging van verhoren veelal wordt gezocht in de audiovisuele techniek. Een auditieve of audiovisuele registratie biedt de rechter meer rechtstreekse en objectieve toegang tot de oorspronkelijke informatiebron. Immers, niet de verbalisant, maar de techniek fungeert als intermediair. De auditieve of audiovisuele

114 Malsch e.a. 2010, p. 2402-2407 en De Keijser e.a. 2012, p. 191-207 (aangehaald in 6.5.3).

115 Zie ook Malsch, De Keijser & Riedijk 2011, p. 1023-1024.

registratie van het verhoor geeft een meer neutrale weergave van de interactie tijdens het verhoor en de aldaar afgelegde verklaring. De registratie is ook rijker aan expressievormen dan een schriftelijke weergave kan zijn. Een auditieve of audiovisuele registratie biedt de rechter dan ook een effectieve mogelijkheid om controle uit te oefenen op het proces van tot stand komen van de verklaring en de weergave van die verklaring in het proces-verbaal.

De vraag is of de rechter standaard kennis zou moeten nemen van de auditieve of audiovisuele registraties en deze opnamen geheel in de plaats van processen-verbaal zouden moeten komen.¹¹⁶ Voor verhoren die auditief of audiovisueel zijn vastgelegd, geldt dat het uitkijken of uitluisteren van de opnamen ook een tijdrovende bezigheid is. Daar komt bij dat kennisname van auditieve of audiovisuele opnamen ook weer onbedoelde effecten kan hebben op het waarderingsproces. Bij elke vorm van presenteren, of dat nu schriftelijk, auditief of audiovisueel is, treden immers selectie- dan wel benadrukkingseffecten op.¹¹⁷ Er is nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de effecten van beeld- en geluidsmateriaal om met zekerheid te kunnen zeggen dat kennisname daarvan het rechterlijk oordeel omtrent de waarheidsgetrouwheid van getuigenverklaringen ook daadwerkelijk ten goede komt. Echter, in het licht van de huidige procescultuur en de gebreken die kleven aan de gangbare processen-verbaal, is de audiovisuele techniek qua conservatie duidelijk superieur aan de schriftelijke vorm en ligt het voor de hand om de techniek ook in te zetten als controlemiddel

11.9 TOT BESLUIT

Het verhoren van getuigen is een precaire aangelegenheid, in de zin dat (onbewuste) sturing van de zijde van de verhoorder grote consequenties kan hebben voor de betrouwbaarheid van de af te leggen verklaring. Aan de totstandkoming van getuigenverklaringen wordt evenwel in de juridische doctrine nauwelijks aandacht besteed. Geconstateerd moet worden dat er relatief weinig jurisprudentie te vinden is waarin de gang van zaken tijdens het getuigenverhoor aan de orde is. Ook de relatief geringe belangstelling voor het getuigenverhoor in de rechtswetenschap is opmerkelijk. Systematisch onderzoek naar de kwaliteit van afgenomen verhoren ontbreekt, terwijl in de strafrechtsketen wel veel waarde wordt gehecht aan de verklaringen die daaruit voortvloeien. Daarbij speelt mogelijk parten dat wanneer wordt gedacht aan een verklaring, de neiging bestaat dit te zien als een kant-en-klaarproduct,

116 De Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten (NVSA) meent van wel. Zij pleiten voor afschaffing van het proces-verbaal van verhoor zoals we dat kennen. Volgens de NVSA zouden alle verhoren op band moeten worden opgenomen en zou de politie in het dossier slechts moeten volstaan met een korte samenvatting van het verhoor.

117 Malsch, De Keijser & Riedijk 2011, p. 1025.

dat al bestaat of 'af' is voordat zij daadwerkelijk wordt afgelegd. Het miskent echter dat de verklaring geen statisch gegeven is, maar een product van gezamenlijke constructie, waarbij de persoon van de ondervrager invloed uitoefent op het uiteindelijke resultaat.

Zeker in het licht van onze schriftelijke procescultuur is aandacht voor de totstandkoming van de verklaringen in de vroege fasen van ons strafproces onontbeerlijk, temeer daar juist in die fase (de opsporing) op de interactie tussen verhoorder en getuige weinig controle bestaat. Voor de waardering van het product zoals de rechter dat krijgt voorgelegd, is het van belang dat hij zicht heeft op de wijze waarop het verhoor is verlopen. Uit het voorgaande blijkt dat de schriftelijke getuigenverklaring zoals neergelegd in het proces-verbaal geenszins een waardevrije representatie is (en tot op zekere hoogte ook niet kan zijn) van de verklaring en de interactie tijdens het verhoor. De schriftelijke verklaring wordt zeker in de gangbare monoloogvorm gekleurd door de persoon die de verklaring optekent. Het probleem is dat dit uit het proces-verbaal zelf niet duidelijk blijkt. Processen-verbaal die niet in vragen- en antwoordvorm zijn opgesteld, geven geen inzicht in de gang van zaken tijdens het verhoor en de totstandkoming van de verklaring, zoals welke vragen zijn gesteld en wie welke informatie als eerste in het verhoor heeft ingebracht. Het hermetische karakter van het proces-verbaal zorgt ervoor dat de toetsbaarheid van de verklaring wordt beperkt. De getuigenverklaring zelf lijkt met het optekenen daarvan in een proces-verbaal aan zeggingskracht te hebben gewonnen, doordat het narratief sterker en eenduidiger is geworden. Door deze versterking kan het waarderingsproces van de rechter op oneigenlijke wijze worden beïnvloed.

Dient dan de conclusie te zijn dat alle verklaringen letterlijk moeten worden vastgelegd? Die vraag laat zich – als gezegd – niet eenvoudig beantwoorden. Enerzijds kan worden aangenomen dat een *verbatim* verslaglegging een meer diepgaande toetsing van de geloofwaardigheid van de verklaring mogelijk maakt, hetgeen in onze schriftelijke procesvoering evident van groot belang is. Anderzijds is een beknopte en zakelijke verslaglegging erg efficiënt, zowel voor de opsteller als de gebruiker van het proces-verbaal, een argument dat niet te lichtvaardig terzijde mag worden geschoven. Het strafrechtelijk apparaat mag immers niet verzanden in papierwerk. Daarbij bestaat het risico dat een zeer gedetailleerde verslaglegging waarin elke hapering is opgetekend, ertoe leidt dat de processen-verbaal niet meer (zo goed) worden gelezen. Het ligt in dat opzicht veel meer voor de hand om de controleerbaarheid van processen-verbaal te vergroten door het maken van geluids- of videobandopnamen dan in een meer uitvoerige schriftelijke verslaglegging. Maar, dan is vanzelfsprekend wel van belang dat van die controlemogelijkheid ook gebruik zal worden gemaakt.

Dat betekent niet dat er aan processen-verbaal niets te verbeteren valt. Een getuigenverklaring dient in de eigen woorden van de getuige te worden opgetekend, waarbij kwalificerend taalgebruik moet worden uitgebannen. De

politie dient de informatie aan te dragen die nodig is voor de lezer om een beslissing te nemen, maar mag niet zelf indirect een voorschot nemen op de rechterlijke beslissing door conclusies te trekken of naar de tenlastelegging toe te schrijven.¹¹⁸ Tevens is van groot belang dat uit het proces-verbaal duidelijk kenbaar is om wat voor type proces-verbaal het gaat.¹¹⁹ Thans is bij processen-verbaal van de politie niet altijd helder of het proces-verbaal een letterlijke vraag- en antwoordvorm behelst of toch een samenvatting waarin ter structurerend enkele vragen zijn opgenomen. Meestal is het evenmin inzichtelijk waarom voor een bepaald type verslaglegging is gekozen. De verbalisant zou in ieder geval bij aanvang van het proces-verbaal kunnen expliciteren voor welke vorm is gekozen en waarom. Het ligt voor de hand om in dit opzicht enige uniformering aan te brengen en dat wordt gekozen voor de vraag- en antwoordvorm tenzij er een bijzondere reden is om daar geen gebruik van te maken.¹²⁰ Een proces-verbaal in vraag- en antwoordvorm heeft ook de voorkeur in die gevallen waarin het verhoor tevens auditief of audiovisueel is geregistreerd, nu die opnamen vooral fungeren als controlemiddel en niet als primaire kenbron van de verklaring. Voorkomen moet worden dat de winst die valt te behalen met het gebruik van de audiovisuele techniek als controlemiddel, teniet wordt gedaan door de wijze van verslagleggen in het proces-verbaal. Tevens lijkt het verstandig om richtlijnen te ontwerpen over wat precies in het proces-verbaal moet zijn opgenomen. De Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik voorziet wel in enkele regels, maar die zien enkel op processen-verbaal in zedenzaken. Voor de inhoud van het proces-verbaal in het doorsnee getuigenverhoor ontbreekt vooralsnog echter elke normering.

Voorts valt mogelijk ook aan de zijde van de lezer winst te behalen. Gebruikers van processen-verbaal dienen zich bewust te zijn van het transformatieproces dat met verslaglegging gepaard gaat. Zij mogen dan ook niet blindelings uitgaan van de juistheid van het proces-verbaal. De totstandkoming van de inhoud van het proces-verbaal dient ook daadwerkelijk te worden gecontroleerd, indien de inhoud daarvan door de verdediging is betwist of het bewijs in overwegende mate op de in het proces-verbaal neergelegde verklaring berust.

118 Zie ook Huisman, Pranger & Steenwinkel 2007, p. 57-59 en Bockstaele 1995, p. 86.

119 Huisman, Pranger & Steenwinkel 2007, p. 59.

120 Zo ook Duker & Stevens 2009, p. 102-103.

